

EMPATIJA PRI OTROCIH V PREDŠOLSLEM OBDOBJU

Raziskovalna naloga

POVZETEK

Empatija je ključna sposobnost, ki ljudem pomaga razumeti občutke drugih in se nanje ustrezno odzvati. Začne se razvijati že v zgodnjem otroštvu in pomembno vpliva na oblikovanje odnosov, prijazno vedenje do drugih ter vključevanje v družbo. Namen te raziskave je bil preučiti, koliko empatije izkazujejo predšolski otroci in kako jo izražajo v vsakodnevnih situacijah v vrtcu.

V teoretičnem delu raziskava pojasnjuje pojem empatije, njen razvoj v predšolskem obdobju ter dejavnike, ki vplivajo na njen razvoj. Obravnava tudi vlogo vrtca, vzgojiteljev in staršev pri spodbujanju empatičnega vedenja. Posebna pozornost je namenjena različnim vrstam empatije in njihovemu pomenu za socialni in čustveni razvoj otrok.

Empirični del temelji na opazovanju otrok v vrtcu. Raziskava je proučevala raven empatije, najpogostejše načine izražanja empatije ter vpliv starosti, spola in socialnih interakcij na empatijo. Rezultati so pokazali, da je večina otrok dosegla srednjo ali visoko raven empatije. Otroci so empatijo najpogosteje izražali s sodelovanjem, medsebojno pomočjo in deljenjem igrač. Starejši otroci so pogosteje kazali razvitejše oblike empatije kot mlajši. Deklice so empatijo izražale nekoliko pogosteje kot dečki. Ugotovljeno je bilo tudi, da so otroci z več socialnimi stiki dosegali višje rezultate na področju empatije. Empatično vedenje se je pogosto pojavljalo med igro, skupinskimi dejavnostmi in pomočjo drugim.

Ključne besede: empatija, predšolski otroci, socialni razvoj, prosocialno vedenje, vrtec, socialne interakcije.

SUMMARY

Empathy is a key ability that helps people understand the feelings of others and respond to them appropriately. It begins to develop in early childhood and plays an important role in forming relationships, promoting kind behavior toward others, and supporting social integration. The aim of this study was to examine the level of empathy displayed by preschool children and how they express it in everyday situations within the kindergarten environment.

The theoretical part of the study explains the concept of empathy, its development during the preschool years, and the factors that influence its growth. It also discusses the role of kindergartens, educators, and parents in encouraging empathetic behavior. Special attention is given to different types of empathy and their importance for children's social and emotional development.

The empirical part is based on observations of children in a kindergarten setting. The study examined the level of empathy, the most common ways in which empathy is expressed, and the influence of age, gender, and social interactions on empathy. The results showed that most children demonstrated a moderate or high level of empathy. Children most often expressed empathy through cooperation, helping one another, and sharing toys. Older children more

frequently displayed more advanced forms of empathy than younger children. Girls showed empathy somewhat more often than boys. It was also found that children with more social interactions achieved higher empathy scores. Empathetic behavior was frequently observed during play, group activities, and helping others.

Keywords: empathy, preschool children, social development, prosocial behavior, kindergarten, social interactions.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD.....	8
1.1	Opredelitev raziskovalnega področja	8
1.2	Cilji in nameni raziskovalne naloge.....	9
1.3	Raziskovalna vprašanja in omejitve pri obravnavanem problemu.....	9
1.4	Raziskovalna metoda.....	10
1.5	Izvirni prispevek k praksi	10
2	TEORETIČEN DEL	12
2.1	Opredelitev empatije.....	12
2.1.1	Definicija in vrste empatije	13
2.1.2	Vloga empatije v otrokovem razvoju	13
2.2	Razvoj empatije pri predšolskih otrocih	14
2.2.1	Faze razvoja empatije pri otrocih, starih od 2 do 6 let.....	15
2.2.2	Dejavniki, ki vplivajo na razvoj empatije	16
2.3	Izražanje empatije pri predšolskih otrocih	17
2.3.1	Pojavnost in oblike empatičnega vedenja.....	18
2.3.2	Razlike v izražanju empatije glede na starost in spol	19
2.4	Vpliv vrtčevskega okolja na razvoj empatije	19
2.4.1	Vloga vzgojiteljev pri spodbujanju empatije	20
2.4.2	Socialne interakcije med vrstniki	21
2.4.3	Okoljski dejavniki v vrtcu.....	22
2.5	Spodbujanje razvoja empatije	22
2.5.1	Strategije za razvoj empatije pri otrocih	23
2.5.2	Vloga staršev in vzgojiteljev	24
2.6	Pomen zgodnjega razvoja empatije	25
2.6.1	Posledice pomanjkanja empatije	25
2.6.2	Prednosti razvite empatije	26
3	EMPIRIČNI DEL	28
3.1	Metodologija raziskave.....	28
3.1.1	Namen empiričnega dela	28
3.1.2	Raziskovalna vprašanja	29

3.1.3	Uporabljena metoda raziskovanja	29
3.1.4	Vzorec in opis sodelujočih otrok	30
3.1.5	Ocenjevalne lestvice in merila	31
3.2	Analiza podatkov	32
3.2.1	Splošna raven empatije pri otrocih	32
3.2.2	Izražanje empatije v vsakodnevni igri	34
3.2.3	Empatija v konfliktnih situacijah	37
3.2.4	Najpogostejše oblike empatičnega vedenja	40
3.2.5	Povezava med socialnimi interakcijami in empatijo	44
3.2.6	Situacije, v katerih se empatija najpogosteje pojavlja	48
3.3	Interpretacija rezultatov	51
3.3.1	Primerjava podatkov glede na spol	52
3.3.2	Primerjava podatkov glede na starost	53
3.3.3	Ključne ugotovitve raziskave	54
4	ZAKLJUČEK	56
5	VIRI IN LITERATURA	58

KAZALO SLIK

Slika 2: Objemanje otrok	12
Slika 1: Tolaženje deklice	12
Slika 3: Empatija	19

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1: Ravoj empatije pri predšolskih otrocih	15
Preglednica 2: Dejavniki, ki vplivajo na razvoj empatije	16
Preglednica 3: Strategije za spodbujanje empatije pri otrocih	23
Preglednica 4: Struktura vzorca otrok glede na letnik rojstva in spol	30
Preglednica 5: Ocenjevalna lestvica empatije	31
Preglednica 6: Spremljana področja empatičnega vedenja	31
Preglednica 7: Splošna raven empatije pri otrocih	32
Preglednica 8: Delež otrok glede na raven empatije	33
Preglednica 9: Povprečna raven empatije v skupini	33
Preglednica 10: Pogostost posameznih oblik empatičnega vedenja	34
Preglednica 11: Delež otrok glede na posamezno obliko empatije	35

Preglednica 12: Povprečne ocene posameznih oblik empatije	35
Preglednica 13: Primeri empatičnega vedenja med prosto igro.....	36
Preglednica 14: Najpogostejši odzivi otrok v konfliktnih situacijah	37
Preglednica 15: Empatično vedenje med konfliktom	38
Preglednica 16: Čustva otrok med konfliktom	38
Preglednica 17: Empatični odzivi po konfliktu	39
Preglednica 18: Primeri konfliktnih situacij in empatičnih odzivov	39
Preglednica 19: Ocena empatije v konfliktnih situacijah	39
Preglednica 20: Skupna pogostost posameznih oblik empatije.....	40
Preglednica 21: Delež posameznih oblik empatije	41
Preglednica 22: Povprečne ocene posameznih oblik empatije	42
Preglednica 23: Število otrok, ki so pokazali posamezno obliko empatije	43
Preglednica 24: Razvrstitev oblik empatije glede na pogostost	43
Preglednica 25: Primeri opaženih oblik empatije	43
Preglednica 26: Pogostost empatije glede na zahtevnost vedenja.....	43
Preglednica 27: Pogostost empatičnega vedenja glede na vrsto socialne interakcije	44
Preglednica 28: Oblike empatije glede na vrsto interakcije.....	45
Preglednica 29: Povezava med številom socialnih interakcij in empatijo	46
Preglednica 30: Najpogostejše situacije, v katerih se je pojavila empatija.....	47
Preglednica 31: Ocena vpliva posameznih interakcij na razvoj empatije	47
Preglednica 32: Povzetek ključnih ugotovitev.....	47
Preglednica 33: Najpogostejše situacije izražanja empatije	48
Preglednica 34: Oblike empatije glede na situacijo	48
Preglednica 35: Pogostost empatije glede na del dneva	49
Preglednica 36: Empatično vedenje glede na odnos med otrok	49
Preglednica 37: Primeri opaženih empatičnih situacij.....	50
Preglednica 38: Situacije z najvišjo stopnjo empatije	50
Preglednica 39: Povprečna raven empatije glede na spol	52
Preglednica 40: Posamezne oblike empatije glede na spol	52
Preglednica 41: Povprečna raven empatije glede na starost.....	53
Preglednica 42: Oblike empatije glede na starost.....	54
Preglednica 43: Ključne ugotovitve raziskave	54

KAZALO GRAFIKONOV

Grafikon 1: Raven empatije pri otrocih	34
Grafikon 2: Najpogostejše oblike empatičnega vedenja.....	35
Grafikon 3: Povprečne ocene posameznih oblik empatije.....	36
Grafikon 4: Najpogostejši načini reševanja konfliktov	37
Grafikon 5: Čustva otrok med in po konfliktu	38
Grafikon 6: Raven empatije v konfliktnih situacijah.....	40

Grafikon 7: Pogostost posameznih oblik empatije.....	41
Grafikon 8: Deleži posameznih oblik empatije.....	42
Grafikon 9: Povprečne ocene posameznih oblik empatije.....	42
Grafikon 10: Pogostost empatije glede na vrsto interakcije	45
Grafikon 11: Oblike empatije glede na vrsto interakcije	46
Grafikon 12: Socialna vključenost in povprečna ocena empatije	46
Grafikon 13: Najpogostejše situacije izražanja empatije	48
Grafikon 14: Empatija glede na del dneva	49
Grafikon 15: Empatično vedenje glede na odnos med otroki	50
Grafikon 16: Povprečna raven empatije glede na situacijo.....	51
Grafikon 17: Povprečna raven empatije glede na spol	52
Grafikon 18: Povprečna raven empatije glede na starost	53

1 UVOD

1.1 Opredelitev raziskovalnega področja

Empatija je ena najpomembnejših socialno-čustvenih veščin, saj ljudem omogoča prepoznavanje, razumevanje in odzivanje na čustvena stanja drugih. Ne vključuje le čustvene empatije, temveč tudi kompleksen proces, ki vključuje čustveno povezanost z drugo osebo, sposobnost intelektualnega razumevanja njenih okoliščin in stališč. Osnova za razvoj prosocialnega vedenja in pozitivnih medosebnih interakcij je empatija, ki ljudem omogoča, da zaznajo in se odzovejo na stisko ali srečo drugih (Hoffman, 2000).

V zgodnjem otroštvu, ko otroci še nimajo popolnoma razvitih verbalnih in kognitivnih sposobnosti, se empatija začne razvijati. V tem obdobju se empatija bolj kaže s preprostimi vedenjskimi odzivi, kot so deljenje igrac, pomoč pri težavah ali tolažba prijatelja, kot pa z besedami. Ko se spretnosti otrok razvijajo, se te sprva empatične reakcije, ki so pogosto nagonske in čustveno motivirane, postopoma preoblikujejo v bolj zavestno in premišljeno razumevanje čustev drugih ljudi (Denham, 2007).

Predšolska leta so ključno razvojno obdobje za razvoj empatije, saj otroci vedno več komunicirajo z vrstniki in odraslimi v družabnih okoljih. Naučijo se prepoznavati in razumevati čustva drugih v skupinskih okoljih, kjer komunicirajo z drugimi v različnih socialnih situacijah, vključno s sodelovanjem, tekmovanjem, konflikti in skupno igro. Ko se otroci postopoma učijo prepoznavati razliko med svojimi in tujimi čustvi ter razumeti posledice svojih dejanj, je rast empatije tesno povezana z razvojem čustvene regulacije, socialnih veščin in zgodnjega moralnega sklepanja v tem času (Hoffman, 2000).

Ker je vrtec prvo večje družabno okolje, kjer otroci redno komunicirajo zunaj družinskega okolja, je ključno okolje za rast empatije. V vrtcu se učenci učijo reševanja konfliktov, razvijajo empatijo do potreb svojih vrstnikov in vsakodnevno opazujejo čustvene reakcije drugih. V tem procesu so strokovni delavci v vrtcu bistveni, saj delujejo kot pomembni primeri empatičnega vedenja s svojimi dejanji, besedami in reakcijami na otrokova čustva. Na razvoj vzorcev empatije pri otrocih močno vpliva, kako vzgojitelji prepoznavajo in se odzivajo na njihova čustva, pa tudi to, kako spodbujajo prosocialno vedenje (Denham et al., 2012).

Z ciljem boljšega razumevanja zgodnjega razvoja te ključne socialno-čustvene veščine raziskovalna naloga temelji na področjih predšolske vzgoje in razvojne psihologije ter se osredotoča na ugotavljanje ravni empatije pri otrocih v predšolskem obdobju.

1.2 Cilji in nameni raziskovalne naloge

Namen raziskovalne naloge je oceniti stopnjo empatije pri predšolskih otrocih in analizirati, kako se empatija kaže v vsakodnevnih situacijah v vrtčevskem okolju. Cilj študije je prepoznati tipične vzorce empatičnih odzivov in analizirati empatično vedenje otrok v interakcijah z odraslimi in drugimi otroki. To poskuša doseči s poudarjanjem pomena socialnih interakcij in okolja pri vplivanju na empatijo v predšolskih letih ter s širjenjem našega znanja o tem, kako se empatija razvija v zgodnjem otroštvu.

Cilji študijskega projekta so:

- Teoretično opredeliti pojem empatije in njeno vlogo v predšolskem obdobju,
- ugotoviti stopnjo, do katere otroci kažejo empatično vedenje do vrstnikov,
- preučiti najpogostejše oblike empatičnega vedenja v vrtčevskem okolju.
- prepoznati morebitne razlike v načinu izražanja empatije glede na otrokovo starost in spol.

1.3 Raziskovalna vprašanja in omejitve pri obravnavanem problemu

Naslednja raziskovalna vprašanja so v središču študijskega projekta:

- Kakšna je raven empatije pri otrocih v predšolskem obdobju?
- Kako otroci v vrtčevskem okolju izražajo empatijo v vsakodnevnih interakcijah v vrtcu?
- Ali starost otrok vpliva na njihovo empatično vedenje?
- Ali dečki in deklice različno izražajo empatijo?
- Kakšna je povezava med številom socialnih interakcij v vrtcu in izražanjem empatičnega vedenja pri otrocih?
- V kakšnih okoliščinah v vrtčevskem okolju se empatično vedenje najpogosteje pojavlja?

Raziskava bo izvedena v enem oddelku slovenskega javnega vrtca, kar predstavlja pomembno omejitev pri posploševanju rezultatov na širšo populacijo predšolskih otrok. Posledično bo študija večinoma odražala značilnosti in dinamiko določene skupine otrok in njihovega socialnega okolja. Vendar pa bi ugotovitve lahko osvetlile razvoj empatije v predšolskih letih in nam pomagale razumeti empatično vedenje otrok v vrtčevskem okolju.

Empatično vedenje otroka je kompleksen in večplasten proces, ki je pogosto odvisen od okoliščin, v katerih se otrok znajde. Posledično empatičnih reakcij ni vedno mogoče ustrezno opredeliti ali oceniti, zato jih lahko opazovalec le subjektivno interpretira. Način, kako otroci

kažejo empatijo, se lahko razlikuje glede na njihovo starost, čustveno zrelost in razumevanje socialnega okolja.

Obstaja veliko zunanjih spremenljivk, ki vplivajo na to, kako se empatija izraža, nekatere od njih pa v tej študiji ne bodo zajete. Ti dejavniki so večinoma družinsko okolje, starševski pristopi, kakovost odnosov v družini, otrokovo fizično stanje in edinstvene osebne lastnosti. Poleg tega lahko na empatične reakcije vplivajo vsakodnevne spremembe razpoloženja in otrokove neposredne izkušnje. Raziskava ponuja dragocen in realističen pogled na empatično vedenje otrok v resničnem vrtčevskem okolju in kljub svojim pomanjkljivostim služi tudi kot koristna podlaga za prihodnje raziskave na tem področju.

1.4 Raziskovalna metoda

Zanesljivost rezultatov bo izboljšana z uporabo ocenjevalne lestvice za primerjavo empatičnega vedenja otrok glede na starost, spol in vrsto socialne interakcije. Zbrani podatki bodo nato pregledani z uporabo preprostih kvalitativnih pristopov, ki bodo omogočili temeljito razlago opaženih vedenjskih vzorcev in interpretacijo situacij, v katerih se pojavljajo empatične reakcije. Kvantitativni pristopi bodo hkrati uporabljeni za statistično predstavitev pogostosti, razširjenosti in porazdelitve empatičnega vedenja med otroki.

Združevanje metodoloških strategij na ta način bo omogočilo temeljitejše in bolj pronicljivo razumevanje stopnje empatije pri predšolskih otrocih ter povečalo splošno akademsko vrednost raziskovalnega projekta.

1.5 Izvirni prispevek k praksi

Ker ponujajo strokovno podlago za načrtovanje dejavnosti, ki namenoma spodbujajo rast empatije in prosocialnega vedenja pri otrocih, so lahko sklepi raziskave izjemno koristni za vzgojitelje in druge strokovne delavce, ki delajo v vrtcih. Glede na ugotovitve raziskave lahko vzgojitelji lažje prepoznajo priložnosti za spodbujanje empatičnih odzivov v rednih dnevnih rutinah, igri in reševanju konfliktov, s čimer pomagajo graditi prijazno, vključujoče in podporno socialno vzdušje v vrtcu.

Poleg tega je raziskava dragocen vir za starše, saj izboljšuje njihovo znanje o tem, kako pomemben je zgodnji razvoj empatije in kako lahko k njemu prispevajo. Ugotovitve raziskave lahko staršem pomagajo prepoznati empatična dejanja pri svojih otrocih in jih spodbuditi k zavestnemu spodbujanju sočutja, razumevanja in sodelovanja v domačem okolju. Na ta način raziskovalna naloga poudarja pomen sodelovanja pri spodbujanju socialno-čustvenih veščin

predšolskih otrok, hkrati pa pomaga premostiti vrzel med izobraževalnimi praksami in družinskim okoljem.

2 TEORETIČEN DEL

2.1 Opredelitev empatije

Empatija je ključna socialna in čustvena spretnost, ki posamezniku pomaga razumeti in prepoznati občutke drugih ljudi ter se nanje odzvati na ustrezen in podporen način. Gre za kompleksen proces, ki vključuje tako čustva kot tudi mišljenje. Empatična oseba ne le zazna, kaj druga oseba doživlja, temveč skuša njena čustva tudi razumeti in se nanje odzvati na družbeno sprejemljiv način (Decety & Cowell, 2014).

Sodobne raziskave empatijo obravnavajo kot večdimenzionalen pojav, ki se postopoma razvija skozi izkušnje in interakcije z okoljem. Otroci že zelo zgodaj kažejo prve znake empatije, na primer odzivanje na stisko drugega otroka ali poskuse tolažbe. Vendar so ti zgodnji odzivi predvsem čustveno pogojeni in vključujejo manj kognitivnega razumevanja (Davidov et al., 2013). Z razvojem mišljenja in kognitivnih sposobnosti pa otroci vse bolj razumejo misli in perspektive drugih ljudi.

Empatija je pomembna za vzpostavljanje in ohranjanje kakovostnih medosebnih odnosov. Posamezniki z višjo stopnjo empatije pogosteje pomagajo drugim, sodelujejo in delijo z drugimi, kar prispeva k uspešnejšemu vključevanju v socialne skupine (Eisenberg et al., 2015). Poleg tega empatija spodbuja razvoj občutka za pravilno in napačno, saj posamezniku omogoča razumevanje vpliva njegovih dejanj na druge ljudi (Malti, 2021).

V predšolskem obdobju, ko otroci intenzivno razvijajo socialne in čustvene spretnosti, ima empatija še posebej pomembno vlogo. To razvojno obdobje postavlja temelje za kasnejše socialno vedenje, zato je za vzgojitelje in druge strokovne delavce pomembno razumeti, kako se empatija razvija (Denham, 2018).

Slika 2: Objemanje otrok

Slika 1: Tolaženje deklice

2.1.1 Definicija in vrste empatije

Empatija je sposobnost posameznika, da zazna, razume in v določeni meri tudi doživlja čustva drugih ljudi. Raziskave kažejo, da empatija ni enotna sposobnost, temveč je sestavljena iz več medsebojno povezanih komponent, ki se razvijajo v različnih obdobjih razvoja (Zaki, 2020).

Najpogosteje empatijo delimo na čustveno (afektivno) in kognitivno empatijo. Čustvena empatija pomeni, da posameznik občuti podobna čustva kot druga oseba, na primer žalost ob opazovanju nekoga, ki je žalosten. Ta oblika empatije je pogosto prisotna že pri majhnih otrocih in se pojavlja spontano, brez večjega zavestnega razmišljanja (Decety, 2017). Kognitivna empatija pa vključuje sposobnost razumevanja misli, občutkov in stališč druge osebe. Zahteva višjo raven razmišljanja in je povezana s sposobnostjo razumevanja, da imajo drugi ljudje svoje lastne misli, prepričanja in čustva (Shamay-Tsoory, 2011). Nekateri raziskovalci poudarjajo tudi povezavo med empatijo in prosocialnim vedenjem. Empatija pogosto vodi v konkretna dejanja pomoči, kot so tolažba, deljenje in pomoč drugim, kar je še posebej značilno za zgodnje otroštvo (Paulus, 2018).

Razumevanje razlik med posameznimi vrstami empatije je pomembno, saj se čustvena empatija razvije prej, medtem ko se kognitivna empatija razvija postopoma in je odvisna od otrokovega kognitivnega in socialnega razvoja.

2.1.2 Vloga empatije v otrokovem razvoju

Empatija ima pomembno vlogo pri otrokovem celostnem razvoju, saj vpliva na njegove socialne odnose, čustveno delovanje in moralno presojanje. Otrokom omogoča boljše razumevanje drugih ljudi ter uspešnejše vključevanje v socialno okolje. Otroci z višjo stopnjo empatije lažje vzpostavljajo in ohranjajo prijateljstva ter so uspešnejši v različnih socialnih situacijah (Malti, 2021). Takšni otroci so pogosto bolj priljubljeni med vrstniki, saj upoštevajo potrebe drugih in se ustrezno odzivajo na njihova čustva.

Na socialnem področju empatija spodbuja prosocialna vedenja, kot so pomoč, sodelovanje in deljenje. Otroci, ki razumejo čustva drugih, pogosteje pomagajo vrstnikom v stiski, sodelujejo v skupinskih dejavnostih ter prispevajo k pozitivnemu socialnemu vzdušju. Zaradi tega so med vrstniki bolj sprejeti in lažje sklepajo prijateljstva (Eisenberg et al., 2015). Empatija deluje tudi kot zaščitni dejavnik pred neprimernim vedenjem, saj so empatični otroci manj nagnjeni k agresivnosti ali izključevanju drugih. Na področju čustvenega razvoja empatija pomaga otrokom razumeti in uravnati lastna čustva. Ko začnejo razumeti čustva drugih, postopoma razvijajo tudi večje zavedanje svojih lastnih občutkov. To jim omogoča, da se naučijo obvladovati svoja čustva in razvijajo samokontrolo, kar je še posebej pomembno v predšolskem obdobju, ko se šele učijo nadzorovati svoje odzive (Denham, 2018). Empatija tako prispeva k zmanjševanju impulzivnega vedenja in otrokom pomaga učinkoviteje obvladovati različne čustvene situacije.

Empatija pomembno prispeva tudi k razvoju moralnega mišljenja. Razumevanje perspektive druge osebe otrokom omogoča, da prepoznajo posledice svojih dejanj za druge ljudi. Tako

razvijajo občutek pravičnosti, odgovornosti in sposobnost razlikovanja med pravilnim in napačnim ravnanjem (Decety & Cowell, 2014). Empatija predstavlja temelj za razvoj moralnih vrednot, kot so spoštovanje, sočutje in skrb za druge. Poleg tega empatija pomaga otrokom pri reševanju konfliktov. Otroci, ki znajo razumeti občutke drugih, lažje poiščejo kompromis in se izognejo stopnjevanju sporov. Namesto agresivnih odzivov pogosteje uporabljajo pogovor in sodelovanje, kar prispeva k mirnejšim in bolj pozitivnim odnosom.

V zgodnjem otroštvu se empatija razvija predvsem skozi interakcije z odraslimi in vrstniki. Okolje, v katerem otrok odrašča, ima pri tem pomembno vlogo, saj lahko razvoj empatije spodbuja ali omejuje (Davidov et al., 2013). Otroci, ki odraščajo v varnem in spodbudnem okolju, imajo več možnosti za razvoj empatije, ker so izpostavljeni pozitivnim zgledom in podpori odraslih. Zato je pomembno, da starši in vzgojitelji otrokom pomagajo izražati čustva, razumeti občutke drugih ter razvijati empatijo. S tem prispevajo ne le k razvoju empatije, temveč tudi k otrokovemu celostnemu razvoju, saj mu pomagajo graditi kakovostne odnose in se uspešno vključevati v družbo.

2.2 Razvoj empatije pri predšolskih otrocih

Empatija se razvija postopoma skozi celotno zgodnje otroštvo in je tesno povezana s socialnimi izkušnjami ter razvojem otrokovega mišljenja. Ne pojavi se kot popolnoma oblikovana sposobnost, temveč se začne s preprostimi čustvenimi odzivi, ki se sčasoma razvijajo v bolj poglobljeno razumevanje čustev, misli in perspektiv drugih ljudi (Hammond & Drummond, 2019).

V najzgodnejših letih otroci kažejo osnovne empatične odzive, kot so jok ob joku drugega otroka ali zanimanje za čustva ljudi v svoji okolici. Ti odzivi so sprva večinoma samodejni in temeljijo na lastnem čustvenem doživljanju. Z odraščanjem pa otroci postopoma razvijajo sposobnost razlikovanja med svojimi in tujimi občutki ter spoznavajo, da imajo drugi ljudje svoje misli, želje in čustva (Brownell, 2016).

Predšolsko obdobje je še posebej pomembno za razvoj empatije, saj otroci v tem času veliko sodelujejo z vrstniki in odraslimi v različnih socialnih okoliščinah. Skozi igro, skupno delo in reševanje vsakodnevnih težav se učijo prepoznavati čustva drugih ter se nanje ustrezno odzivati. Socialne izkušnje imajo pri tem ključno vlogo, saj otrokom omogočajo razvijanje in utrjevanje empatičnih odzivov (Dunfield, 2014). Razvoj empatije je tesno povezan tudi s kognitivnim razvojem, zlasti z razvojem teorije uma. Gre za sposobnost razumevanja, da imajo drugi ljudje lahko drugačne misli, prepričanja in občutke kot mi sami. Ta sposobnost se izraziteje razvija prav v predšolskem obdobju in pomembno vpliva na kakovost otrokovega empatičnega vedenja (Wellman, 2014).

2.2.1 Faze razvoja empatije pri otrocih, starih od 2 do 6 let

Empatija se razvija postopoma in prehaja skozi več razvojnih stopenj, ki so povezane z otrokovo starostjo ter stopnjo njegovega čustvenega in kognitivnega razvoja. Ne razvije se nenadoma, temveč se iz preprostih čustvenih odzivov postopoma oblikuje v bolj kompleksno razumevanje čustev, misli in perspektiv drugih ljudi (Hoffman, 2000). Na ta proces vplivajo tako biološki dejavniki kot tudi socialne izkušnje, ki otroku omogočajo učenje skozi vsakodnevne interakcije z okoljem.

Pri približno dveh letih starosti so otrokovi empatični odzivi še precej preprosti in pogosto temeljijo na njegovih lastnih občutkih. Čeprav otrok zazna čustva drugih, jih še ne zna jasno ločiti od svojih. Zato pogosto reagira impulzivno in skuša druge tolažiti na način, ki bi si ga želel zase. Takšni odzivi so bolj čustveni kot preišljeni, vendar predstavljajo pomemben začetek razvoja empatije (Brownell, 2016).

Pri treh letih otroci že bolje razumejo čustva drugih ljudi. Postopoma spoznavajo, da lahko drugi doživljajo drugačna čustva kot oni sami, kar predstavlja pomemben korak v razvoju empatije. V tem obdobju se pojavljajo primernejši empatični odzivi, kot so pomoč, deljenje in tolažba, ki so bolj prilagojeni konkretni situaciji. Otroci tudi vse bolj govorijo o čustvih, kar jim omogoča izražanje svojega razumevanja z besedami (Denham, 2018).

Med četrtem in petim letom starosti otroci razvijejo bolj poglobljeno razumevanje čustev in socialnih situacij. Njihovi odzivi postajajo bolj preišljeni, saj znajo upoštevati različne okoliščine, ki vplivajo na čustva drugih. V tem času se pomembno razvija tudi teorija uma, ki otrokom pomaga razumeti, da imajo drugi ljudje svoje misli, želje in prepričanja (Wellman, 2014). Zaradi tega lažje predvidevajo, kako se bodo drugi počutili, in se temu primerno odzivajo.

Pri približno šestih letih otroci običajno kažejo že precej stabilne oblike empatičnega vedenja. Sposobni so prepoznati širši spekter čustev ter razumeti, kako lahko njihova dejanja vplivajo na druge ljudi. Empatija postaja bolj dosledna in se vse bolj povezuje z moralnim razvojem. Otroci namreč vse bolj razlikujejo med ustreznim in neustreznim vedenjem ter razumejo posledice svojih dejanj (Hammond & Drummond, 2019). Pomembno je poudariti, da se empatija ne razvija pri vseh otrocih enako hitro. Hitrost razvoja je odvisna od posameznikovih izkušenj, socialnega okolja in osebnostnih značilnosti. Kljub temu opisane razvojne stopnje predstavljajo splošen okvir za razumevanje razvoja empatije v predšolskem obdobju.

Na podlagi opisanih razvojnih značilnosti lahko razvoj empatije pregledno prikažemo v tabeli:

Preglednica 1: Razvoj empatije pri predšolskih otrocih

STAROST	ZNAČILNOSTI EMPATIJE	PRIMER VEDENJA
2 leti	Osnovni čustveni odzivi; težje razlikuje med svojimi in tujimi čustvi	Na svoj način tolaži jokajočega otroka
3 leta	Boljše razumevanje čustev drugih	Pomaga vrstniku, deli igrače
4–5 let	Razvija razumevanje perspektive drugih	Svoj odziv prilagodi situaciji

6 let	Stabilno empatično vedenje	Razume čustva drugih in rešuje konflikte
-------	----------------------------	--

Vir: Povzeto in prilagojeno po raziskavah Hoffman (2000), Brownell (2016), Denham (2018), Hammond & Drummond (2019).

Tabela prikazuje, kako se empatija razvija glede na otrokovo starost. Razvidno je, da napreduje od preprostih čustvenih odzivov do bolj zapletenega razumevanja čustev in socialnih situacij. Tabela jasno prikazuje, da se empatija razvija postopoma, od osnovnih čustvenih reakcij do globljega razumevanja čustev in socialnih okoliščin.

2.2.2 Dejavniki, ki vplivajo na razvoj empatije

Na razvoj empatije vplivajo številni dejavniki, med katerimi so biološke značilnosti, socialne izkušnje in okolje, v katerem otrok odrašča. Ti dejavniki pomembno vplivajo na to, kako otrok zaznava, razume in se odziva na čustva drugih ljudi.

Eden najpomembnejših dejavnikov je družinsko okolje. Starši imajo ključno vlogo pri učenju empatije, saj otrokom predstavljajo zgled s svojim vedenjem. Otroci, ki odraščajo v spodbudnem in čustveno odzivnem družinskem okolju, pogosteje razvijejo višjo stopnjo empatije, saj se skozi vsakodnevne interakcije učijo prepoznavati in izražati čustva (Eisenberg et al., 2017). Pomemben vpliv ima tudi vzgojni stil. Raziskave kažejo, da avtoritativni vzgojni pristop, ki združuje toplino, podporo in jasna pravila, spodbuja razvoj empatije. Nasprotno pa lahko pretirano strog ali zanemarjajoč način vzgoje razvoj empatičnih sposobnosti upočasni (Spinrad & Gal, 2018). Pomembne so tudi interakcije z vrstniki. Skozi igro, sodelovanje in reševanje konfliktov otroci pridobivajo izkušnje, ki jim pomagajo razumeti čustva drugih in razvijati empatične odzive. Pogoste socialne interakcije prispevajo k hitrejšemu razvoju socialnih in čustvenih spretnosti (Dunfield, 2014). Poleg socialnih dejavnikov ima pomembno vlogo tudi temperament. Nekateri otroci so po naravi bolj občutljivi za čustva drugih in se nanje hitreje odzivajo, kar lahko pospeši razvoj empatije. Otroci, ki so manj čustveno odzivni, pa pogosto potrebujejo več podpore pri razvijanju teh sposobnosti (Spinrad & Gal, 2018).

Pomemben vpliv ima tudi širše okolje, predvsem vrtec, kjer otroci preživijo velik del dneva. Vzgojitelji lahko z lastnim zgledom, načinom komunikacije in načrtovanjem dejavnosti pomembno prispevajo k razvoju empatije pri otrocih (Denham, 2018).

Za boljši pregled so dejavniki, ki vplivajo na razvoj empatije, predstavljeni v spodnji tabeli:

Preglednica 2: Dejavniki, ki vplivajo na razvoj empatije

DEJAVNIK	OPIS VPLIVA
Družinsko okolje	Starši vplivajo na razvoj empatije s svojim zgledom in čustveno podporo
Vzgojni stil	Topel in podporen pristop spodbuja empatično vedenje
Vrstniki	Socialne interakcije omogočajo učenje empatije skozi igro
Temperament	Čustveno bolj odzivni otroci pogosto hitreje razvijejo empatijo

Vrtec	Okolje in vzgojitelji pomembno vplivajo na socialni razvoj
-------	--

Vir: Povzeto in prilagojeno o raziskavah Eisenberg et al. (2017), Spinrad & Gal (2018), Dunfield (2014), Denham (2018).

Tabela prikazuje najpomembnejše dejavnike, ki vplivajo na razvoj empatije pri predšolskih otrocih. Iz nje je razvidno, da se empatija oblikuje pod vplivom družinskih, socialnih, okoljskih in individualnih dejavnikov.

2.3 Izražanje empatije pri predšolskih otrocih

Predšolski otroci empatijo najpogosteje izražajo skozi dejanja in ne skozi besede. Razlog za to je, da se njihove jezikovne sposobnosti še razvijajo, zato svoja čustva in občutke težje jasno ubesedijo. Empatični odzivi se zato najpogosteje kažejo v vedenjih, kot so pomoč, tolažba, deljenje in sodelovanje. Takšna dejanja kažejo, da otrok razume čustva drugih ljudi in se želi nanje ustrezno odzvati (Svetlova, Nichols, & Brownell, 2010). Čeprav svojih občutkov še ne zna natančno opisati, jih izraža s svojim vedenjem in skrbjo za druge.

Pri mlajših otrocih so empatični odzivi pogosto spontani in odvisni od situacije, ki jo opazujejo. Otroci hitro opazijo, kadar je nekdo žalosten, joka ali je vesel, vendar pogosto še ne razumejo razlogov za ta čustva. Njihovi odzivi so zato večinoma neposredni in čustveno pogojeni. Tako lahko otrok začne jokati, ko vidi jokati drugega otroka, ali pa mu ponudi svojo igračo, čeprav ne razume popolnoma vzroka njegove stiske. Z odraščanjem postaja njihovo razumevanje čustev bolj razvito, zato so tudi njihovi empatični odzivi bolj premišljeni in prilagojeni okoliščinam (Brownell, Svetlova, & Nichols, 2009).

Z razvojem otroci postopoma prehajajo od egocentričnega razumevanja sveta k boljšemu razumevanju drugih ljudi. Naučijo se razlikovati med svojimi in tujimi občutki ter spoznajo, da imajo drugi lahko drugačne izkušnje in potrebe. Zaradi tega postanejo njihovi odzivi bolj ciljno usmerjeni. Namesto da bi zgolj ponudili igračo, lahko poskušajo konkretno pomagati ali potolažiti vrstnika glede na situacijo.

Empatično vedenje je tesno povezano s socialnimi izkušnjami. Otroci, ki imajo več priložnosti za druženje in igro z vrstniki, pogosteje razvijajo različne oblike empatije. Skozi skupno igro, sodelovanje in reševanje nesoglasij se učijo prepoznavati čustva drugih ter se nanje ustrezno odzvati (Howes & Ritchie, 2002). Vrtec predstavlja okolje, kjer imajo otroci veliko možnosti za razvijanje empatije, saj so socialne interakcije pogoste in raznolike. Dejavnosti, kot so skupinska igra, deljenje materialov in reševanje konfliktov, otrokom omogočajo pomembne učne izkušnje. Skozi te situacije spoznajo, kako njihovo vedenje vpliva na druge, ter razvijajo sposobnost primerne delovanja v socialnem okolju.

Pomembno je poudariti, da otroci empatije ne izražajo vedno na enak način. Njeno izražanje je odvisno od situacije, otrokovega razpoloženja in njegovega trenutnega čustvenega stanja. Otrok lahko v eni situaciji pokaže veliko empatije, v drugi pa se odzove manj sočutno. To kaže, da je razvoj empatije postopen proces, ki zahteva čas, izkušnje in podporo odraslih.

2.3.1 Pojavnost in oblike empatičnega vedenja

Empatično vedenje se pri predšolskih otrocih kaže v različnih oblikah, ki se spreminjajo in razvijajo skupaj z otrokovo starostjo, kognitivnim razvojem in socialnimi izkušnjami. Takšna vedenja kažejo, da otrok razume čustva drugih ljudi ter je pripravljen pomagati ali se ustrezno odzvati. Med najpogostejše oblike empatičnega vedenja sodijo tolažba, pomoč, deljenje in zaščita druge osebe (Dunfield, 2014). Ta vedenja predstavljajo temelj prosocialnega ravnanja in so pomembna za uspešno vključevanje v socialno okolje.

Tolažba se pojavi, ko otrok opazi, da je nekdo v stiski, in ga želi pomiriti. To lahko stori z objemom, prijaznimi besedami ali s predmetom, ki drugi osebi daje občutek varnosti. Takšno vedenje kaže, da otrok prepoznava čustveno stanje druge osebe in ji želi pomagati, da se počuti bolje. Pomoč vključuje dejanja, s katerimi otrok aktivno prispeva k reševanju težave drugega posameznika, na primer pomaga pospraviti raztresene igrače ali vrstniku pomaga pri določeni nalogi. Deljenje pomeni pripravljenost otroka, da z drugimi deli igrače ali druge stvari, kar kaže na razumevanje potreb drugih ter zmanjševanje osredotočenosti zgolj nase (Svetlova et al., 2010).

Poleg teh osnovnih oblik se pri starejših predšolskih otrocih pojavljajo tudi zahtevnejše oblike empatičnega vedenja, kot sta zaščita druge osebe in sodelovanje v skupini. Otrok lahko na primer stopi v bran prijatelju ali pomaga pri reševanju spora med vrstniki, kar kaže na bolj razvito razumevanje socialnih situacij. Takšna vedenja so povezana z razvojem moralnega mišljenja in sposobnostjo razumevanja širšega družbenega konteksta.

Raziskave kažejo, da se empatično vedenje pojavi že zelo zgodaj v otroštvu, vendar se njegova pogostost in zahtevnost s starostjo povečujeta. Mlajši otroci običajno izražajo preproste in neposredne oblike empatije, ki temeljijo predvsem na čustvenih odzivih. Starejši predšolski otroci pa razvijajo bolj premišljene in ciljno usmerjene odzive, pri katerih upoštevajo tako situacijo kot tudi potrebe drugih ljudi (Paulus, 2014). Empatija se tako razvija od spontanih čustvenih reakcij do bolj zavestnega in socialno prilagojenega vedenja. Pomembno je poudariti, da empatično vedenje ni vedno enako. Nanjo vplivajo številni dejavniki, kot so trenutna situacija, otrokovo razpoloženje in socialno okolje. Tako lahko otrok pomaga vrstniku, kadar je dobre volje, medtem ko se v stresni situaciji odzove bolj egocentrično (Warneken & Tomasello, 2009).

Na izražanje empatije vplivajo tudi medosebni odnosi. Otroci pogosteje kažejo empatijo do prijateljev in vrstnikov, s katerimi imajo pozitiven odnos, medtem ko so do manj poznanih otrok ali tistih, s katerimi so bili v konfliktu, pogosto manj odzivni. To kaže, da je empatija tesno povezana z odnosi in občutkom pripadnosti skupini. Razumevanje različnih oblik empatičnega vedenja je pomembno za vzgojitelje in druge strokovne delavce. Omogoča jim, da ta vedenja prepoznajo in jih v vsakodnevnikih situacijah spodbujajo, s čimer prispevajo k razvoju otrokovih socialnih in čustvenih spretnosti.

2.3.2 Razlike v izražanju empatije glede na starost in spol

Raziskave kažejo, da se način izražanja empatije spreminja z otrokovo starostjo. Z odraščanjem se povečuje tako pogostost kot tudi zahtevnost empatičnih odzivov. Starejši predšolski otroci pogosteje uporabljajo besede za izražanje razumevanja čustev in pogovor o občutkih, medtem ko mlajši otroci empatijo večinoma izražajo skozi dejanja (Eisenberg et al., 2010).

Poleg starosti lahko na izražanje empatije vpliva tudi spol. Nekatere raziskave ugotavljajo, da deklice v povprečju pogosteje izražajo empatično vedenje kot dečki. Razlog za to je lahko povezan z načinom vzgoje in družbenimi pričakovanji glede vedenja deklic in dečkov (Chaplin & Aldao, 2013). Deklice so pogosto bolj spodbujane k izražanju čustev in zaznavanju občutkov drugih, medtem ko se dečki včasih izražajo na načine, ki niso neposredno povezani z empatijo.

Kljub temu razlike med spoloma niso vedno izrazite in se lahko razlikujejo glede na socialno okolje. Na izražanje empatije pomembno vplivajo vzgojni pristopi, pričakovanja odraslih ter kulturne značilnosti okolja, v katerem otrok odrašča (Else-Quest, Hyde, Goldsmith, & Van Hulle, 2006).

Pomembne so tudi individualne razlike med otroki. Nekateri otroci že po naravi hitreje zaznavajo čustva drugih in pogosteje kažejo empatično vedenje, medtem ko drugi za razvoj teh sposobnosti potrebujejo več podpore. Zato je pomembno, da odrasli prepoznajo individualne posebnosti otrok ter jim nudijo ustrezno usmerjanje in podporo pri razvoju empatije.

Slika 3: Empatija

2.4 Vpliv vrtčevskega okolja na razvoj empatije

Vrtčevsko okolje ima zelo pomembno vlogo pri razvoju empatije, saj predstavlja prvo okolje, v katerem otrok redno vzpostavlja odnose z vrstniki in odraslimi zunaj družine. V tem okolju otroci pridobivajo pomembne socialne izkušnje, ki jim pomagajo razumeti čustva drugih in se nanje empatično odzivati (Mashburn et al., 2008). Vrtec tako predstavlja most med domačim

okoljem in širšo družbo, kjer otroci začnejo razvijati zahtevnejše socialne spretnosti. Raziskave kažejo, da kakovost vrtčevskega okolja močno vpliva na razvoj socialnih in čustvenih spretnosti, vključno z empatijo. Otroci, ki obiskujejo spodbudno, varno in podporno okolje, pogosteje razvijejo pozitivne odnose, dobro sodelujejo z drugimi in izražajo empatično vedenje (Rimm-Kaufman & Pianta, 2000). Nasprotno pa lahko manj strukturirano, stresno ali čustveno nepodporno okolje ovira razvoj teh sposobnosti ter vodi v več konfliktov in manj prosocialnega vedenja.

V vrtcu se otroci vsakodnevno srečujejo z različnimi socialnimi situacijami, kot so sodelovanje, reševanje konfliktov, skupinska igra in deljenje različnih virov. Te izkušnje predstavljajo pomembne priložnosti za učenje empatije. Otroci se skozi takšne situacije učijo prepoznavati čustva drugih, razumeti njihove potrebe in se ustrezno odzivati (Denham, 2006). Posebej pomembne so konfliktne situacije, saj otrokom omogočajo učenje reševanja nesoglasij in razumevanja različnih perspektiv. Pomemben del vrtčevskega okolja predstavlja tudi čustvena klima skupine. Kadar v skupini prevladujejo spoštovanje, sodelovanje in medsebojna podpora, se otroci počutijo varne in sprejete, kar spodbuja razvoj empatije. V takšnem okolju lahko svobodno izražajo svoja čustva in se učijo razumeti občutke drugih. Nasprotno pa lahko negativno okolje, zaznamovano s konflikti, nepravilnostjo ali pomanjkanjem podpore, upočasni razvoj empatičnega vedenja. Poleg socialnih odnosov je pomemben tudi način organizacije vrtca. Struktura dnevnih dejavnosti, ureditev igralnice in število otrok v skupini vplivajo na kakovost interakcij med otroki. Okolja, ki spodbujajo sodelovanje, skupinsko delo in igro, otrokom omogočajo več priložnosti za razvoj empatije, saj ustvarjajo več možnosti za pogoste in kakovostne socialne stike.

Vrtčevsko okolje tako vpliva na razvoj empatije neposredno in posredno prek različnih dejavnikov, kot so medosebni odnosi, dejavnosti in organizacija prostora. Zato je pomembno, da vrtci ustvarjajo pogoje, ki podpirajo socialni in čustveni razvoj otrok.

2.4.1 Vloga vzgojiteljev pri spodbujanju empatije

Vzgojitelji imajo pomembno vlogo pri razvijanju empatije pri otrocih, saj s svojim vedenjem predstavljajo zgled za posnemanje. Otroci se veliko naučijo z opazovanjem odraslih, zato način, kako vzgojitelji izražajo čustva, rešujejo konflikte in se odzivajo na potrebe otrok, neposredno vpliva na razvoj empatije (Jennings & Greenberg, 2009). Vzgojitelji niso le posredovalci znanja, temveč tudi pomembni usmerjevalci otrokovega socialnega in čustvenega razvoja.

Zelo pomemben dejavnik je način komunikacije med vzgojitelji in otroki. Vzgojitelji, ki spodbujajo odprt pogovor o čustvih, pomagajo otrokom razumeti lastna čustva in občutke drugih ljudi. Tako prispevajo k razvoju čustvene pismenosti, ki predstavlja temelj empatije (Denham et al., 2012). Kadar na primer vzgojitelj pomaga otroku prepoznati njegova čustva ali ga vpraša, kako se morda počuti drug otrok, otrok postopoma povezuje čustva z vedenjem.

Pomemben je tudi način odzivanja vzgojiteljev na otrokova čustva. Razumevajoči in podporni vzgojitelji otrokom omogočajo občutek varnosti in sprejetosti. Takšno okolje spodbuja

izražanje čustev ter razvoj empatije. Nasprotno pa lahko ignoriranje ali neustrezen odziv na otrokova čustva razvoj empatije zavira.

Vzgojitelji lahko empatijo spodbujajo tudi z različnimi dejavnostmi. Skupinske igre, pripovedovanje zgodb, igra vlog in pogovori o vsakodnevnih dogodkih otrokom omogočajo urjenje socialnih spretnosti in razvijanje sposobnosti vživljanja v druge (Hamre & Pianta, 2007). S takšnimi dejavnostmi otroci spoznavajo različne poglede in se učijo, kako njihova dejanja vplivajo na druge. Zelo pomemben je tudi način reševanja konfliktov v skupini. Namesto da bi vzgojitelji zgolj kaznovali neustrezno vedenje, lahko konflikte uporabijo kot priložnost za učenje empatije. Otrokom pomagajo razumeti občutke drugih in skupaj poiskati ustrezne rešitve. Takšen pristop spodbuja razvoj socialnih in čustvenih spretnosti. Vzgojitelji vplivajo tudi na čustveno vzdušje v skupini, saj spodbujajo sodelovanje, spoštovanje in vključevanje vseh otrok. V takšnem okolju otroci pogosteje razvijajo prosocialna vedenja in vzpostavljajo pozitivne odnose z vrstniki. Pomembno je poudariti, da vloga vzgojiteljev presega neposredno poučevanje empatije. S svojim vedenjem, metodami dela in odnosi z otroki ustvarjajo pogoje, ki omogočajo razvoj empatije v predšolskem obdobju.

2.4.2 Socialne interakcije med vrstniki

Socialne interakcije med vrstniki predstavljajo enega najpomembnejših dejavnikov pri razvoju empatije v predšolskem obdobju. Otroci v tem času vedno več časa preživijo z vrstniki in skozi vsakodnevne situacije pridobivajo dragocene socialne izkušnje. Skozi igro, sodelovanje in konflikte se učijo prepoznavati čustva, razumeti potrebe drugih in se nanje ustrezno odzivati (Rubin, Bukowski, & Bowker, 2015). Vrstniško okolje zato predstavlja pomemben prostor za razvoj empatije.

Ena najpomembnejših oblik dejavnosti je simbolna in sodelovalna igra. Med igro otroci prevzemajo različne vloge, kar jim omogoča, da na situacije pogledajo z različnih perspektiv. V igrah, kot sta »družina« ali »zdravnik«, otroci prevzemajo vloge drugih oseb, kar spodbuja razvoj sposobnosti vživljanja v druge. Takšne izkušnje pomembno prispevajo k razvoju empatije, saj otroci skozi igro raziskujejo različne socialne situacije.

Pomembne so tudi vsakodnevne situacije, ki zahtevajo sodelovanje. Skozi deljenje, izmenjavo idej in upoštevanje potreb drugih se otroci učijo skupinskega dela. Sodelovalne dejavnosti od otrok zahtevajo prilagajanje lastnega vedenja skupini, kar spodbuja razvoj socialnih spretnosti in empatije. Otroci spoznavajo, da njihova dejanja vplivajo na druge, ter razvijajo občutek odgovornosti do skupnih ciljev.

Posebno pomembni za razvoj empatije so konflikti med vrstniki. Čeprav jih pogosto razumemo kot nekaj negativnega, predstavljajo dragocene učne priložnosti. V konfliktnih situacijah se otroci učijo razumeti stališča drugih, izražati lastna čustva in iskati rešitve, ki so sprejemljive za vse vpletene (Hay, Payne, & Chadwick, 2004). Ob ustrezni podpori odraslih lahko takšne izkušnje pomembno prispevajo k razvoju empatije in socialnih spretnosti.

Kakovost vrstniških odnosov močno vpliva na razvoj empatije. Otroci, ki imajo več pozitivnih izkušenj z vrstniki, pogosteje razvijajo višjo stopnjo empatije, saj imajo več možnosti za urjenje socialnih spretnosti. Pozitivni odnosi jim dajejo občutek pripadnosti in varnosti, zaradi česar lažje izražajo empatijo. Po drugi strani pa lahko pomanjkanje socialnih stikov ali negativne izkušnje, kot so izključevanje, zavračanje ali pogosti konflikti, zavirajo razvoj empatije. Otroci, ki imajo manj priložnosti za kakovostne socialne odnose, lahko težje razvijejo sposobnost razumevanja drugih in ustreznega odzivanja v socialnih situacijah. Pomembno je tudi poudariti, da otroci empatijo razvijajo ne le skozi lastne izkušnje, temveč tudi z opazovanjem vrstnikov. Ko opazujejo empatična ali neempatična vedenja drugih otrok, se učijo, katera vedenja so sprejemljiva in kakšne posledice imajo. Vrstniška skupina tako pomembno vpliva na oblikovanje otrokovega vedenja in socialnega razumevanja.

2.4.3 Okoljski dejavniki v vrtcu

Poleg socialnih odnosov na razvoj empatije vplivajo tudi drugi okoljski dejavniki v vrtcu. Mednje sodijo organizacija prostora, dnevna rutina in splošna čustvena klima. Stabilno, predvidljivo in varno okolje otrokom omogoča, da se počutijo sprejete in varne, kar spodbuja razvoj njihovih socialno-čustvenih spretnosti (Mashburn et al., 2008). Posebej pomembna je čustvena klima skupine. Pozitivno okolje, za katero so značilni dobri medosebni odnosi, spoštovanje in podpora, spodbuja razvoj empatije. Nasprotno pa lahko stresno okolje ali okolje, v katerem prevladujejo konflikti, ta razvoj upočasnijo (Rimm-Kaufman & Pianta, 2000).

Pomemben dejavnik je tudi struktura dnevnih dejavnosti. Dnevna rutina, ki vključuje dovolj časa za prosto igro, sodelovalne dejavnosti in pogovor, otrokom omogoča več priložnosti za razvoj empatije. Nasprotno pa lahko pretirano strukturirano ali kaotično okolje zmanjša možnosti za kakovostne socialne interakcije (Hamre & Pianta, 2007).

Na razvoj empatije vpliva tudi fizično okolje. Dejavniki, kot so velikost skupine, razporeditev prostora in dostopnost različnih materialov, vplivajo na kakovost socialnih stikov. Okolja, ki spodbujajo sodelovanje in medsebojno interakcijo, otrokom ponujajo več priložnosti za razvoj empatičnega vedenja.

2.5 Spodbujanje razvoja empatije

Empatija se pri otrocih ne razvije sama od sebe. Za njen razvoj je potrebna podpora okolja, predvsem odraslih, ki otroka spremljajo in usmerjajo v zgodnjih letih. Empatijo lahko razvijamo skozi vsakodnevne dejavnosti, socialne interakcije in učenje o čustvih (Schonert-Reichl, 2017). Pomembno je, da spodbujanje empatije ni le občasno, temveč postane del otrokovega vsakdana. Raziskave kažejo, da imajo programi socialnega in čustvenega učenja pomemben vpliv na razvoj empatije. Takšni programi vključujejo dejavnosti, ki otrokom pomagajo prepoznavati čustva, razumeti občutke drugih ter razvijati prijazno in prosocialno vedenje (Jones, Greenberg, & Crowley, 2015). S pomočjo teh dejavnosti otroci pridobivajo pomembne socialne spretnosti, ki jim pomagajo pri vključevanju v skupino.

Pomembno vlogo pri razvoju empatije ima tudi igra. Skozi simbolno in sodelovalno igro se otroci učijo gledati na situacije z vidika drugih ljudi. Ko prevzemajo različne vloge, spoznavajo različna čustva in perspektive (Lillard et al., 2013). Takšne izkušnje so zelo pomembne, saj otrokom omogočajo varno raziskovanje socialnih odnosov in situacij.

Empatija se najučinkoviteje razvija takrat, ko je vključena v vsakdanje življenje. Pogovori o čustvih, reševanje konfliktov in spodbujanje sodelovanja so pomembni načini za razvoj empatičnega vedenja (Raver & Zigler, 2016). Odrasli morajo prepoznati priložnosti za učenje empatije v vsakodnevnih situacijah in jih čim bolj izkoristiti.

Za boljši pregled so glavne strategije za spodbujanje empatije predstavljene v spodnji tabeli:

Preglednica 3: Strategije za spodbujanje empatije pri otrocih

STRATEGIJA	OPIS	PRIMER IZ PRAKSE
Pogovor o čustvih	Otrok se uči prepoznati in poimenovati čustva	Vzgojitelj vpraša: »Kako se počutiš?«
Modeliranje vedenja	Odrasli z lastnim vedenjem kažejo empatične odzive	Vzgojitelj pomaga otroku, ki je v stiski
Igra vlog	Otrok prevzema različne socialne vloge	Igra »zdravnik in pacient«
Pravljice in zgodbe	Razvijanje razumevanja čustev in perspektiv skozi zgodbe	Pogovor o občutkih književnih likov
Sodelovalne igre	Učenje sodelovanja in upoštevanja drugih	Skupinsko reševanje naloge

Vir: Povzeto in prilagojeno po raziskavah Schonert-Reich (2017), Denham et al. (2015), Lillard et al. (2013).

Tabela prikazuje, da imajo pri razvoju empatije pomembno vlogo tako odrasli kot tudi različne dejavnosti, ki spodbujajo socialne interakcije in razumevanje čustev.

2.5.1 Strategije za razvoj empatije pri otrocih

Obstaja več učinkovitih strategij, ki jih lahko vzgojitelji in starši uporabljajo za spodbujanje razvoja empatije pri predšolskih otrocih.

Ena najpomembnejših strategij je pogovor o čustvih. Kadar odrasli otrokom pomagajo prepoznati, poimenovati in razumeti čustva, gradijo trdne temelje za razvoj empatije. Otroci se tako naučijo prepoznati čustva pri sebi in drugih ter se nanje ustrezno odzivati (Denham et al., 2015).

Pomembna strategija je tudi modeliranje vedenja. Otroci se učijo predvsem z opazovanjem, zato je pomembno, da odrasli sami kažejo empatična vedenja, kot so pomoč, razumevanje in spoštovanje drugih (Eisenberg, 2018).

Učinkovita metoda za razvoj empatije je tudi uporaba zgodb in pravljic. Preko zgodb se otroci povežejo z različnimi liki in njihovimi izkušnjami, kar jim pomaga razumeti različna čustva in poglede drugih ljudi (Nikolajeva, 2014).

Zelo koristne so tudi sodelovalne dejavnosti. Ko otroci skupaj rešujejo probleme, sodelujejo pri nalogah in upoštevajo občutke drugih, razvijajo tako socialne spretnosti kot tudi empatijo (Schonert-Reichl, 2017).

2.5.2 Vloga staršev in vzgojiteljev

Starši in vzgojitelji imajo pri razvoju empatije izjemno pomembno vlogo. So prvi in najvplivnejši vzorniki socialnega vedenja, ki jih otrok sreča. Otroci se že od zgodnjega otroštva učijo z opazovanjem in posnemanjem drugih. Način, kako odrasli ravnajo z otroki, komunicirajo z njimi in se odzivajo na njihova čustva, pomembno vpliva na razvoj empatije (Eisenberg et al., 2017). S svojim vedenjem odrasli otrokom posredno kažejo, kako ravnati v socialnih situacijah in kako se odzivati na občutke drugih ljudi.

Starši, ki se na otrokova čustva odzivajo na skrben in podporen način, pomembno prispevajo k razvoju empatije. Takšen pristop vključuje poslušanje, sprejemanje in ustrezno usmerjanje otrokovega čustvenega doživljanja. Otrokom pomaga, da se počutijo varne in cenjene, kar predstavlja trdno osnovo za razvoj socialnih in čustvenih spretnosti. Otroci, ki se počutijo sprejete, lažje razumejo čustva in razvijajo sposobnost vživljanja v druge (Thompson, 2015). Starši lahko empatijo spodbujajo tudi v vsakodnevnih situacijah, na primer s pogovori o občutkih, razlago razlogov za vedenje drugih ljudi ter s pomočjo pri razumevanju posledic lastnih dejanj.

Vzgojitelji imajo posebno pomembno vlogo v skupinskem okolju, kjer lahko razvoj empatije načrtno in sistematično spodbujajo. S sposobnostjo prepoznavanja otrokovih čustev in ustreznim odzivanjem vplivajo na čustveno vzdušje v skupini ter podpirajo razvoj empatičnega vedenja (Jennings & Greenberg, 2009). Vzgojitelji lahko ustvarjajo priložnosti za učenje empatije skozi skupinsko igro, pogovore o čustvih in reševanje konfliktov. Otrokom pomagajo razumeti poglede drugih ljudi in razvijati primerne načine odzivanja.

Pomembno je tudi sodelovanje med starši in vzgojitelji. Kadar odrasli uporabljajo podobne pristope in otrokom posredujejo enake vrednote ter pričakovanja, se empatija razvija bolj stabilno in učinkovito. Izmenjava informacij med starši in vzgojitelji omogoča boljše razumevanje otrokovega vedenja in potreb ter prispeva k uspešnejši podpori njegovega socialnega in čustvenega razvoja (Raver & Zigler, 2016). Poleg neposrednega vpliva je zelo pomembno tudi okolje, ki ga odrasli ustvarjajo za otroka. Podporno, varno in čustveno spodbudno okolje otrokom omogoča izražanje čustev, vzpostavljanje odnosov ter učenje razumevanja drugih. V takšnem okolju se otroci počutijo sprejete, kar povečuje njihovo pripravljenost za empatično vedenje. S pomočjo odraslih, ki vključuje zgled, usmerjanje, pogovor in ustvarjanje spodbudnega okolja, lahko otroci razvijejo empatijo kot pomembno življenjsko veščino. Ta veščina dolgoročno vpliva na njihovo socialno delovanje, kakovost medosebnih odnosov in uspešno vključevanje v družbo.

2.6 Pomen zgodnjega razvoja empatije

Zgodnji razvoj empatije je zelo pomemben za otrokov socialni, čustveni in moralni razvoj. Predšolsko obdobje je še posebej pomembno, saj se v tem času otroci začnejo učiti oblikovanja odnosov, ustreznega vedenja in razumevanja drugih ljudi. V tem obdobju intenzivno razvijajo socialne in čustvene spretnosti, ki jim bodo pomagale pri uspešnem delovanju v družbi.

Raziskave kažejo, da je empatija pomemben pokazatelj otrokove socialne uspešnosti. Otroci, ki že zgodaj razvijejo sposobnost razumevanja in upoštevanja občutkov drugih, običajno lažje sklepajo prijateljstva, bolje sodelujejo z drugimi in se lažje vključujejo v skupino. Takšni otroci so pogosto bolj prilagodljivi, bolje razumejo socialne situacije in hitreje rešujejo nesoglasja, zato so tudi bolj priljubljeni med vrstniki.

Empatija prispeva tudi k večji čustveni stabilnosti otrok. Ko otroci razumejo občutke drugih ljudi, lažje prepoznavajo in uravnavajo tudi lastna čustva. To jim pomaga pri nadzoru vedenja in zmanjšuje pojav različnih težav. Sposobnost spoprijemanja s stresom je pomembna za njihovo splošno zadovoljstvo in dobro počutje. Empatija ima ključno vlogo tudi pri razvoju občutka za pravilno in napačno. Razumevanje čustev drugih otrokom pomaga spoznati, kako njihova dejanja vplivajo na druge ljudi, ter jih spodbuja k odgovornemu, pravičnemu in spoštljivemu ravnanju. Tako se oblikujejo temelji moralnega vedenja, ki otrokom pomagajo sprejemati boljše odločitve v različnih življenjskih situacijah.

Učinki zgodaj razvite empatije segajo tudi v prihodnost. Otroci, ki razvijejo empatijo že v zgodnjem otroštvu, imajo več možnosti za oblikovanje pozitivnih odnosov, uspešno prilagajanje okolju in večjo čustveno stabilnost tudi v kasnejšem življenju. Empatija deluje kot zaščitni dejavnik, ki posamezniku pomaga živeti bolj zadovoljno in uspešno življenje.

Zato je zelo pomembno, da razvoj empatije spodbujamo že v zgodnjem otroštvu. To ne koristi le otrokovemu trenutnemu delovanju, temveč podpira tudi njegov dolgoročni razvoj. S pomočjo odraslih in spodbudnega socialnega okolja lahko otroci razvijejo empatijo kot pomembno življenjsko veščino, ki jim pomaga pri uspešnem vključevanju v družbo.

2.6.1 Posledice pomanjkanja empatije

Pomanjkanje empatije v zgodnjem otroštvu lahko povzroči številne težave na področju socialnega vedenja, čustvenega razvoja in medosebnih odnosov. Empatija je namreč ključna za oblikovanje kakovostnih prijateljstev, učinkovito komunikacijo in uspešno vključevanje v socialne skupine. Otroci, ki ne razvijejo sposobnosti razumevanja čustev, misli in potreb drugih ljudi, imajo pogosto težave pri vzpostavljanju odnosov z vrstniki. Pogosto ne razumejo socialnih signalov, kot so obrazna mimika, govorica telesa ali ton glasu, kar lahko vodi do nesporazumov in konfliktov. Takšni otroci imajo pogosto težave pri vključevanju v skupinske igre in dejavnosti, saj ne razumejo dobro pravil sodelovanja, deljenja in medsebojne pomoči. Posledično so lahko izključeni iz družbe vrstnikov, se počutijo osamljene in imajo nižje

samospoštovanje. Raziskave kažejo, da so otroci z nižjo stopnjo empatije pogosto manj priljubljeni in imajo manj kakovostnih prijateljskih odnosov.

Pomanjkanje empatije je povezano tudi z večjo verjetnostjo agresivnega, impulzivnega ali škodljivega vedenja. Takšni otroci pogosto ne razumejo, kako njihova dejanja vplivajo na druge, zato se lahko vedejo sebično ali ne upoštevajoče. Med prepiri pogosto ne opazijo, da je nekdo prizadet ali užaljen, zato redkeje občutijo obžalovanje zaradi svojega vedenja. To lahko vodi v več sporov, nesoglasij in težav v vrtcu ali šoli.

Pomanjkanje empatije vpliva tudi na čustveni razvoj. Razumevanje čustev drugih je tesno povezano z razumevanjem in uravnavanjem lastnih čustev. Otroci z manj razvito empatijo pogosto težje prepoznavajo svoja čustva in uporabljajo manj učinkovite načine za obvladovanje neprijetnih občutkov. To se lahko kaže kot pogosti izbruhi jeze, nizka toleranca do frustracij, impulzivno vedenje ali težave pri prilagajanju spremembam. Zaradi slabše čustvene samoregulacije lahko doživljajo več stresa in se težje počutijo varne ter čustveno stabilne.

Dolgotrajno pomanjkanje empatije lahko negativno vpliva tudi na razvoj moralnega mišljenja. Empatija otrokom pomaga razumeti posledice njihovih dejanj za druge ter jih spodbuja k prijaznosti, pomoči in obzirnosti. Otroci z nizko stopnjo empatije pogosto težje razvijejo občutek odgovornosti za svoja dejanja, saj ne prepoznajo njihovega vpliva na druge ljudi. Posledično lahko počasneje usvajajo pomembne vrednote, kot so pravičnost, spoštovanje in sodelovanje. Raziskave potrjujejo, da je empatija pomemben dejavnik pri razvoju moralne zavesti in etičnega vedenja. Težave, povezane s pomanjkanjem empatije, se lahko nadaljujejo tudi v mladostništvu in odraslosti. Takšni posamezniki imajo lahko težave pri vzpostavljanju in ohranjanju kakovostnih prijateljskih, partnerskih ali poklicnih odnosov. Pogosto težje razumejo potrebe drugih ljudi, kar lahko povzroča več konfliktov, slabšo komunikacijo in manj zadovoljive medosebne odnose. Zato strokovnjaki poudarjajo pomen zgodnjega razvoja empatije kot pomembnega dejavnika za uspešno socialno in čustveno prilagajanje.

Pomembno pa je poudariti, da pomanjkanje empatije v zgodnjem otroštvu ni nujno trajno. Empatija se lahko razvija skozi čas in je močno odvisna od družinskega okolja, odnosov z odraslimi, socialnih izkušenj in vzgojnih pristopov. S podporo staršev, vzgojiteljev in drugih pomembnih odraslih se otroci lahko postopoma naučijo prepoznavati in upoštevati čustva drugih. Varno in spodbudno okolje, ki omogoča pogovor o čustvih, ponuja zgled empatičnega vedenja in omogoča pozitivne socialne izkušnje, lahko pomembno prispeva k razvoju empatije ter zmanjševanju morebitnih težav. Zato sta zgodnje prepoznavanje težav in pravočasna pomoč ključnega pomena za zdrav socialni in čustveni razvoj otrok.

2.6.2 Prednosti razvite empatije

Empatija spodbuja otroke k vedenju, ki je prijazno in usmerjeno v pomoč drugim, kot so pomoč, deljenje in izkazovanje skrbi za druge ljudi. Otroci z razvito empatijo hitreje opazijo, kdaj nekdo potrebuje pomoč, in se na to ustrezno odzovejo. Takšno vedenje jim pomaga pri oblikovanju boljših medosebnih odnosov, večji sprejetosti v skupini ter večji samozavesti v

socialnih situacijah. Te pozitivne izkušnje dodatno prispevajo k razvoju njihovih socialnih veščin in občutka varnosti v odnosih z drugimi. Empatija pomembno prispeva tudi k uspešnemu reševanju konfliktov. Empatični otroci lažje razumejo misli in občutke drugih ljudi, zato so uspešnejši pri iskanju pravičnih rešitev in mirnem reševanju nesoglasij. Namesto impulzivnih odzivov pogosteje uporabljajo pogovor, prosijo za pomoč in sodelujejo z drugimi, da bi preprečili prepire in nesporazume. Njihova sposobnost upoštevanja perspektive drugih jim pomaga razumeti vzroke konfliktov ter poiskati učinkovitejše načine za njihovo reševanje (Malti in Latzko, 2017).

Na čustvenem področju empatija otrokom pomaga bolje razumeti lastna čustva in jih učinkoviteje uravnavati. Otroci, ki razumejo čustva drugih, običajno lažje prepoznajo in nadzorujejo tudi svoja čustva. Zaradi tega se uspešneje soočajo s stresom, frustracijami in vsakodnevnimi izzivi. Empatija spodbuja tudi razvoj čustvene občutljivosti, samokontrole in prilagodljivosti v različnih socialnih situacijah. Otroci z višjo stopnjo empatije pogosto izkazujejo večjo psihološko odpornost, saj znajo poiskati pomoč in uporabljati učinkovite strategije za spoprijemanje s težavami (Spinrad in Eisenberg, 2017). Empatija ima pomembno vlogo tudi pri oblikovanju moralnih vrednot. Ko otroci razumejo čustva in potrebe drugih ljudi, pogosteje razmišljajo o pravičnosti, odgovornosti in skrbi za druge. Pri sprejemanju odločitev so bolj naklonjeni prijaznemu in obzirnemu ravnanju. Takšne lastnosti jim pomagajo razvijati občutek za razlikovanje med pravilnim in napačnim ter sprejemati boljše življenjske odločitve.

Koristi empatije se ne končajo v otroštvu. Raziskave kažejo, da ima empatija dolgoročne pozitivne učinke na posameznikov razvoj in življenje v odraslosti. Otroci z dobro razvito empatijo pogosto odrastejo v posameznike z boljšim duševnim zdravjem, večjim življenjskim zadovoljstvom, boljšimi socialnimi spretnostmi in kakovostnejšimi medosebnimi odnosi (Taylor et al., 2017). Ljudje z višjo stopnjo empatije lažje vzpostavljajo in ohranjajo prijateljske, partnerske ter poklicne odnose, saj bolje razumejo druge ljudi in učinkoviteje komunicirajo. Prav tako so pogosto uspešnejši pri tiskem delu in reševanju medosebnih problemov.

Empatija prispeva tudi k ustvarjanju pozitivnega okolja v družini, vrtcu, šoli in širši skupnosti. Ko otroci razvijajo empatijo, pomagajo ustvarjati okolje, v katerem prevladujejo prijaznost, razumevanje in pripravljenost za medsebojno pomoč. Takšno okolje krepi občutek varnosti, povezanosti in medsebojne podpore med vsemi člani skupnosti.

Zaradi številnih pozitivnih učinkov je zelo pomembno, da razvoj empatije spodbujamo že v zgodnjem otroštvu. Pri tem imajo pomembno vlogo starši, vzgojitelji in drugi odrasli, ki skrbijo za otroke. S svojim zgledom, pogovorom o čustvih, branjem zgodb, skupno igro in spodbujanjem sodelovanja lahko pomembno prispevajo k razvoju empatije. Empatija predstavlja eno najpomembnejših socialno-čustvenih kompetenc, ki posamezniku omogoča uspešno sobivanje z drugimi ter prispeva k srečnemu, odgovornemu in izpolnjenemu življenju.

3 EMPIRIČNI DEL

3.1 Metodologija raziskave

Metodologija raziskave predstavlja pomemben del empiričnega dela, saj prikazuje način zbiranja, obdelave in interpretacije podatkov. V tem poglavju so predstavljeni namen raziskave, raziskovalna vprašanja, uporabljena metoda, sodelujoči otroci ter instrumenti, uporabljeni za spremljanje empatičnega vedenja. Opis metodološkega pristopa omogoča boljše razumevanje poteka raziskave ter prispeva k večji preglednosti in verodostojnosti pridobljenih rezultatov.

3.1.1 Namen empiričnega dela

Namen empiričnega dela te raziskave je bil ugotoviti, kako se empatija izraža pri otrocih v predšolskem obdobju ter v kolikšni meri se empatično vedenje pojavlja v vrtčevskem okolju. Empatija je pomembna socialno-čustvena spretnost, ki otrokom omogoča razumevanje in ustrezno odzivanje na čustva drugih ljudi, zato je njeno proučevanje v zgodnjem otroštvu še posebej pomembno.

Raziskava se je osredotočila na opazovanje izražanja empatije pri otrocih med njihovimi vsakodnevnimi dejavnostmi v vrtcu. Zanimalo nas je, kako pogosto otroci izražajo različne oblike empatije, kot so pomoč, tolažba, deljenje in sodelovanje z drugimi. Posebno pozornost smo namenili situacijam, v katerih se empatija najpogosteje pojavlja, ter dejavnikom, ki lahko vplivajo na njeno izražanje.

Prav tako smo želeli ugotoviti, ali se izražanje empatije razlikuje glede na starost in spol otrok. Predvidevali smo, da bodo starejši otroci zaradi višje stopnje socialnega in čustvenega razvoja pogosteje izražali bolj kompleksne oblike empatije kot mlajši otroci. Zanimalo nas je tudi, ali obstajajo razlike med dečki in deklicami.

Raziskava nam je omogočila vpogled v pojavnost empatičnega vedenja v predšolskem obdobju ter poudarila pomen socialnih interakcij in vrtčevskega okolja za razvoj empatije. Ugotovitve lahko vzgojiteljem pomagajo pri načrtovanju dejavnosti, ki spodbujajo razvoj socialno-čustvenih spretnosti in prosocialnega vedenja pri otrocih.

3.1.2 Raziskovalna vprašanja

Na podlagi pregleda strokovne literature, opredeljenega raziskovalnega problema in ciljev raziskave smo oblikovali raziskovalna vprašanja, s katerimi smo želeli pridobiti vpogled v raven in načine izražanja empatije pri predšolskih otrocih.

Raziskovalna vprašanja so bila usmerjena v ugotavljanje pojavnosti empatičnega vedenja v vrtčevskem okolju ter v preučevanje morebitnih razlik glede na starost in spol otrok.

Raziskava je iskala odgovore na naslednja raziskovalna vprašanja:

RV1: Kakšna je raven empatije pri otrocih v predšolskem obdobju?

RV2: Kako otroci izražajo empatijo v svojih vsakodnevni socialnih interakcijah v vrtcu?

RV3: Ali starost otroka vpliva na izražanje empatičnega vedenja?

RV4: Ali obstajajo razlike v izražanju empatije med dečki in deklicami?

RV5: Kakšna je povezava med socialnimi interakcijami otrok in njihovim empatičnim vedenjem?

RV6: V katerih situacijah v vrtčevskem okolju se empatija pojavlja najpogosteje?

Odgovore na ta vprašanja smo pridobili z opazovanjem otrok med njihovimi običajnimi dejavnostmi v vrtcu ter z analizo različnih oblik empatije, ki so se pojavljale v njihovih medsebojnih interakcijah.

Na podlagi zbranih podatkov smo želeli bolje razumeti, kako se empatija kaže v predšolskem obdobju in kateri dejavniki vplivajo na njeno izražanje.

3.1.3 Uporabljena metoda raziskovanja

Za namen raziskave smo uporabili deskriptivno raziskovalno metodo.

Raziskava je temeljila na kombinaciji kvalitativnega in kvantitativnega raziskovalnega pristopa, saj smo želeli pridobiti čim bolj celovit vpogled v izražanje empatije pri predšolskih otrocih. Kombinacija obeh pristopov nam je omogočila ne le beleženje pogostosti empatičnega vedenja, temveč tudi razumevanje okoliščin, v katerih se takšno vedenje pojavlja.

Osrednja metoda zbiranja podatkov je bilo sistematično opazovanje. Opazovanje je ena najpogosteje uporabljenih metod v predšolski pedagogiki, saj raziskovalcem omogoča spremljanje otrok v naravnem okolju in resničnih socialnih situacijah. S pomočjo opazovanja lahko raziskovalci pridobijo vpogled v otrokove odzive, vedenjske vzorce in medsebojne interakcije, ne da bi bistveno vplivali na njihovo naravno vedenje. Opazovanje je bilo usmerjeno predvsem v prepoznavanje različnih oblik empatičnega vedenja, ki so jih otroci izkazovali med vsakodnevnimi dejavnostmi v vrtcu. Pozornost smo namenili vedenjem, kot so

pomoč vrstnikom, deljenje igrač, tolažba otrok v stiski in sodelovanje pri skupinskih dejavnostih. Spremljali smo tudi okoliščine, v katerih se je takšno vedenje pojavilo, ter odzive drugih otrok nanj.

Raziskava je vključevala elemente strukturiranega opazovanja, kar pomeni, da smo pred začetkom zbiranja podatkov določili jasna merila in kategorije vedenja. Takšen pristop je povečal objektivnost zbiranja podatkov ter omogočil primerjavo med posameznimi otroki in različnimi situacijami. Za beleženje opaženega vedenja smo uporabili ocenjevalno lestvico, s pomočjo katere smo evidentirali pogostost različnih oblik empatičnega vedenja.

Kvantitativni del raziskave je temeljil na beleženju pogostosti pojavljanja posameznih oblik empatije. Zbrani podatki so bili predstavljeni v tabelah in grafih, kar je omogočilo preglednejšo analizo rezultatov. Na podlagi teh podatkov smo primerjali izražanje empatije glede na starost in spol otrok ter ugotavljali, katere oblike empatičnega vedenja se pojavljajo najpogosteje.

Kvalitativni del raziskave pa je bil usmerjen v opisovanje in interpretacijo konkretnih situacij, v katerih so otroci pokazali empatično vedenje. Takšen pristop nam je omogočil boljše razumevanje socialnega konteksta in dejavnikov, ki vplivajo na razvoj ter izražanje empatije pri predšolskih otrocih. Pri interpretaciji rezultatov smo izhajali iz ugotovitev strokovne literature in jih primerjali z opaženimi vedenjskimi vzorci otrok. Z uporabo metode opazovanja smo želeli pridobiti čim bolj realističen vpogled v izražanje empatije v vsakdanjem življenju otrok. Takšen način raziskovanja omogoča preučevanje vedenja v naravnih okoliščinah, kar prispeva k večji verodostojnosti rezultatov in njihovi uporabni vrednosti v praksi.

3.1.4 Vzorec in opis sodelujočih otrok

V raziskavo je bilo vključenih 19 otrok iz oddelka javnega vrtca. Otroci so bili stari od 3 do 5 let, kar predstavlja obdobje intenzivnega razvoja socialnih in čustvenih spretnosti, med katere sodi tudi razvoj empatije. Raziskava je bila izvedena v skupini otrok dveh različnih starostnih skupin.

V vzorcu je bilo 9 dečkov in 10 deklic. Med mlajšimi otroki, rojenimi leta 2022, je v raziskavi sodelovalo 5 otrok, od tega 3 dečki in 2 deklici. Med starejšimi otroki, rojenimi leta 2021, je sodelovalo 14 otrok, od tega 6 dečkov in 8 deklic.

Preglednica 4: Struktura vzorca otrok glede na letnik rojstva in spol

Letnik rojstva	Dečki	Deklice	Skupaj
2022	3	2	5
2021	6	8	14
Skupaj	9	10	19

Iz podatkov je razvidno, da je bilo v raziskavo vključenih nekoliko več deklic kot dečkov, vendar razlika med spoloma ni bila velika. Večina otrok je bila rojena leta 2021, kar je omogočilo primerjavo med mlajšimi in starejšimi predšolskimi otroki ter ugotavljanje morebitnih razlik v izražanju empatije glede na starost.

Vzorec predstavlja priložnostni vzorec, saj so bili v raziskavo vključeni vsi otroci iz izbranega oddelka vrtca. Zaradi manjšega števila sodelujočih rezultatov ni mogoče posploševati na celotno populacijo predšolskih otrok. Kljub temu raziskava ponuja koristne informacije o značilnostih empatičnega vedenja v konkretni vrtčevski skupini.

Prednost takšnega vzorca je možnost opazovanja otrok v njihovem vsakodnevem okolju, kjer dnevno vstopajo v interakcije z vrstniki in vzgojitelji. Prav te interakcije imajo pomembno vlogo pri razvoju in izražanju empatije, zato je vrtčevsko okolje zelo primerno za raziskovanje empatičnega vedenja v zgodnjem otroštvu.

3.1.5 Ocenjevalne lestvice in merila

Za spremljanje pogostosti različnih oblik empatije pri otrocih smo oblikovali ocenjevalno lestvico. Ta je omogočala beleženje pogostosti pojavljanja posameznih oblik empatičnega vedenja v vsakodnevih situacijah v vrtcu. Merila so temeljila na strokovni literaturi, ki med najpogostejše oblike empatije pri predšolskih otrocih uvršča pomoč, tolažbo, deljenje in sodelovanje z vrstniki.

Med opazovanjem smo posebno pozornost namenili vedenjem, ki so kazala otrokovo sposobnost razumevanja čustev drugih ter njegovo pripravljenost pomagati, podpirati ali razumeti vrstnike v različnih socialnih situacijah.

Za ocenjevanje posameznih oblik empatičnega vedenja smo uporabili tristopenjsko ocenjevalno lestvico. Pri vsakem otroku smo spremljali štiri glavne oblike empatije.

Preglednica 5: Ocenjevalna lestvica empatije

OCENA	POMEN
1	Empatično vedenje se pojavlja redko
2	Empatično vedenje se pojavlja občasno
3	Empatično vedenje se pojavlja pogosto

Na podlagi opazovanja smo pri vsakem otroku spremljali štiri ključne oblike empatičnega vedenja.

Preglednica 6: Spremljana področja empatičnega vedenja

PODROČJE	OPIS VEDENJA
Tolažba	otrok skuša pomiriti vrstnika v stiski (objem, prijazne besede, bližina)
Pomoč	otrok pomaga vrstniku pri dejavnosti ali reševanju težave

Deljenje	otrok deli igrače, materiale ali druge pripomočke
Sodelovanje	otrok sodeluje pri skupnih dejavnostih in upošteva potrebe drugih

Pogostost posameznega vedenja smo beležili v različnih situacijah, kot so prosta igra, skupinske dejavnosti, konfliktna situacije in vsakodnevna opravila v vrtcu. Višja ocena je pomenila pogostejše pojavljanje vedenja.

Poleg številčnih ocen smo zapisovali tudi konkretne situacije, v katerih so otroci pokazali empatijo. Ti opisi so omogočili dodatno kvalitativno analizo in prispevali k boljšemu razumevanju okoliščin, v katerih se empatija najpogosteje pojavlja.

Uporaba ocenjevalne lestvice je omogočila primerjavo med otroki različnih starosti in spolov. Prav tako je pripomogla k podrobnejši analizi posameznih oblik empatije ter k ugotavljanju splošne ravni empatije v skupini in najpogostejših načinov njenega izražanja.

3.2 Analiza podatkov

3.2.1 Splošna raven empatije pri otrocih

Prvo raziskovalno vprašanje se je nanašalo na ugotavljanje splošne ravni empatije pri predšolskih otrocih. Analiza je vključevala vse oblike empatičnega vedenja, zajete v ocenjevalni lestvici: pomoč, tolažbo, deljenje in sodelovanje z vrstniki. Na podlagi rezultatov smo za vsakega otroka določili splošno raven empatije.

Za lažje razumevanje rezultatov smo otroke razvrstili v tri skupine: nizka, srednja in visoka raven empatije.

Preglednica 7: Splošna raven empatije pri otrocih

RAVEN EMPATIJE	ŠTEVILO OTROK	DELEŽ (%)
Nizka	3	15,8
Srednja	9	47,4
Visoka	7	36,8
Skupaj	19	100,0

Rezultati kažejo, da je skoraj polovica otrok dosegla srednjo raven empatije. Ti otroci so empatijo izražali v različnih situacijah, vendar ne vedno spontano. Pogosto so pomagali vrstnikom ali sodelovali pri dejavnostih, redkeje pa so sami začeli s tolažbo ali ponujanjem pomoči.

Sedem otrok je doseglo visoko raven empatije. Ti otroci so pogosto prepoznavali potrebe vrstnikov, jih spodbujali, jim pomagali in se ustrezno odzivali na njihova čustva. Empatično vedenje je bilo prisotno v večini opazovanih situacij.

Najmanj otrok je bilo uvrščenih v skupino z nizko ravnjo empatije. Ti otroci so kazali manj zanimanja za potrebe vrstnikov in so se redkeje vključevali v prosocialna vedenja.

Za preglednejšo predstavitev rezultatov smo izračunali tudi deleže otrok glede na raven empatije.

Preglednica 8: Delež otrok glede na raven empatije

RAVEN EMPATIJE	DELEŽ OTROK (%)
Nizka	15,8
Srednja	47,4
Visoka	36,8

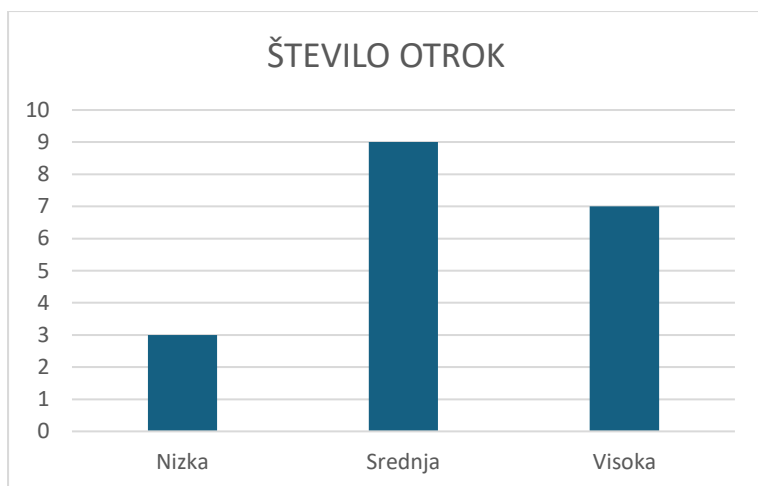
Podatki kažejo, da je 84,2 % otrok doseglo srednjo ali visoko raven empatije, kar nakazuje, da je večina otrok v skupini že razvila osnovne oblike empatičnega vedenja.

Za podrobnejšo analizo smo izračunali tudi povprečno oceno empatije v skupini.

Preglednica 9: Povprečna raven empatije v skupini

KAZALNIK	VREDNOST
Število otrok	19
Najnižja dosežena ocena	1
Najvišja dosežena ocena	3
Povprečna ocena empatije	2,21

Povprečna ocena empatije 2,21 kaže na srednjo do nekoliko višjo raven empatije v skupini. To pomeni, da se večina otrok že uspešno vključuje v socialne interakcije, pri katerih upošteva potrebe in občutke drugih.

Grafikon 1: Raven empatije pri otrocih

Graf prikazuje, da največ otrok spada v skupino s srednjo ravno empatije.

Ugotovitve so skladne s strokovno literaturo, ki poudarja, da se empatija v predšolskem obdobju intenzivno razvija. Otroci med tretjim in petim letom starosti postopoma prehajajo od preprostih čustvenih odzivov k bolj zavestnim in situaciji prilagojenim oblikam empatičnega vedenja.

Na podlagi rezultatov lahko zaključimo, da je bila splošna raven empatije v opazovani skupini dobra. Večina otrok je kazala srednjo ali visoko raven empatije, kar kaže na ustrezen razvoj socialno-čustvenih kompetenc v predšolskem obdobju.

3.2.2 Izražanje empatije v vsakodnevni igri

Eden izmed ciljev raziskave je bil ugotoviti, kako otroci izražajo empatijo med vsakodnevnimi dejavnostmi v vrtcu. Posebno pozornost smo namenili prosti igri, saj predstavlja pomemben del otrokovega vsakdana in omogoča številne socialne interakcije med vrstniki. Med igro otroci sklepajo prijateljstva, sodelujejo pri skupnih dejavnostih, rešujejo konflikte in se učijo upoštevati potrebe drugih.

Pri opazovanju smo spremljali štiri glavne oblike empatičnega vedenja:

- pomoč vrstniku,
- tolažba vrstnika,
- deljenje igrač ali materialov,
- sodelovanje pri skupnih dejavnostih.

Rezultati so prikazani v naslednjih tabelah.

Preglednica 10: Pogostost posameznih oblik empatičnega vedenja

OBLIKA VEDENJA	ŠTEVILO OTROK
----------------	---------------

Sodelovanje	18
Pomoč	16
Deljenje	14
Tolažba	11

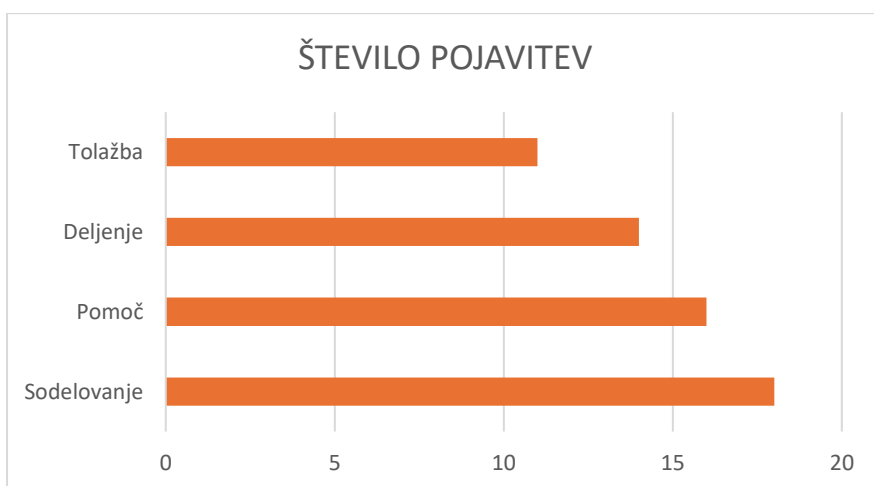
Rezultati kažejo, da je bilo sodelovanje najpogosteje opažena oblika empatije. Pojavilo se je pri 18 od 19 otrok. Otroci so pogosto sodelovali pri skupinskih igrah, gradbenih dejavnostih, ustvarjalnih nalogah in drugih skupnih dejavnostih.

Najredkeje se je pojavljala tolažba vrstnika. To lahko pojasnimo z dejstvom, da tolaženje zahteva bolj razvito razumevanje čustev druge osebe, kar se izraziteje razvija pri starejših predšolskih otrocih.

Preglednica 11: Delež otrok glede na posamezno obliko empatije

OBLIKA VEDENJA	ŠTEVILO OTROK	DELEŽ (%)
Sodelovanje	18	94,7
Pomoč	16	84,2
Deljenje	14	73,7
Tolažba	11	57,9

Rezultati kažejo, da je sodelovanje prisotno pri skoraj vseh otrocih. Visok delež otrok je pokazal tudi pripravljenost pomagati, medtem ko sta bili deljenje in tolažba nekoliko manj pogosti obliki empatičnega vedenja.

Grafikon 2: Najpogostejše oblike empatičnega vedenja

Za podrobnejši vpogled smo izračunali tudi povprečno pogostost posameznih oblik vedenja.

Preglednica 12: Povprečne ocene posameznih oblik empatije

OBLIKA VEDENJA	POVPREČNA OCENA
----------------	-----------------

Sodelovanje	2,8
Pomoč	2,6
Deljenje	2,4
Tolažba	2,1

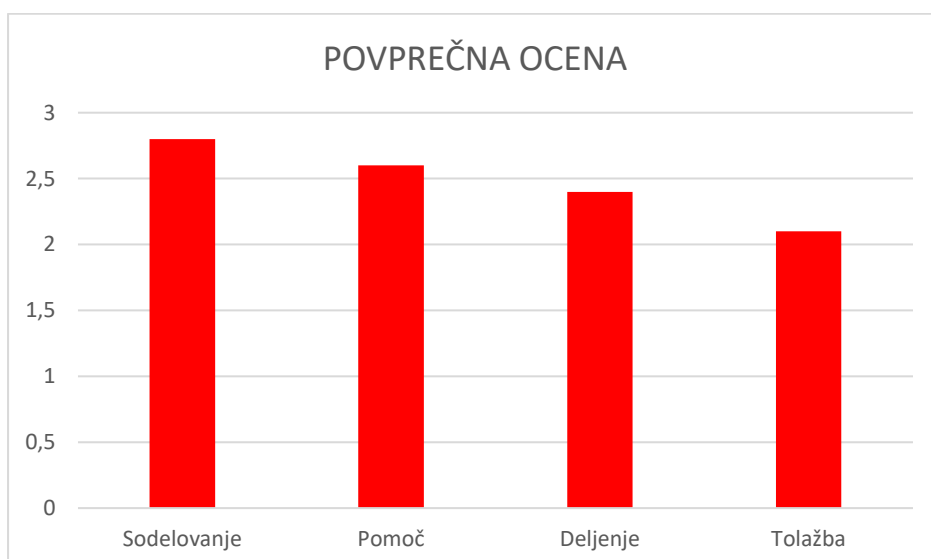
Rezultati kažejo, da so otroci najvišje ocene dosegli pri sodelovanju in pomoči. To nakazuje, da se empatija pogosto izraža skozi aktivno sodelovanje v skupinskih dejavnostih in pomoč vrstnikom.

Najnižjo povprečno oceno je dosegla tolažba, kar je pričakovano, saj zahteva bolj razvito sposobnost prepoznavanja in razumevanja čustvenega stanja druge osebe.

Preglednica 13: Primeri empatičnega vedenja med prosto igro

OBLIKA EMPATIJE	PRIMER VEDENJA
Pomoč	otrok pomaga vrstniku pospraviti igrače
Deljenje	otrok deli kocke za gradnjo
Tolažba	otrok objame vrstnika, ki joka
Sodelovanje	otroci skupaj gradijo stolp iz kock

Primeri iz opazovanja kažejo, da se empatija v vsakodnevni igri najpogosteje izraža skozi konkretna dejanja. Otroci pogosto pomagajo vrstnikom pri dejavnostih, delijo materiale ali sodelujejo pri skupni igri. Takšna vedenja predstavljajo pomemben pokazatelj razvoja socialnih in čustvenih kompetenc v predšolskem obdobju.

Grafikon 3: Povprečne ocene posameznih oblik empatije

Na podlagi rezultatov lahko zaključimo, da otroci empatijo med vsakodnevno igro najpogosteje izražajo s sodelovanjem in pomočjo vrstnikom. Deljenje in tolažba sta se pojavljala nekoliko redkeje, vendar ju je pokazalo več kot polovica otrok. Te ugotovitve

potrjujejo spoznanja strokovne literature, da se empatija pri predšolskih otrocih najpogosteje izraža skozi konkretna dejanja, ki otrokom pomagajo pri uspešnem vključevanju v socialno okolje.

3.2.3 Empatija v konfliktnih situacijah

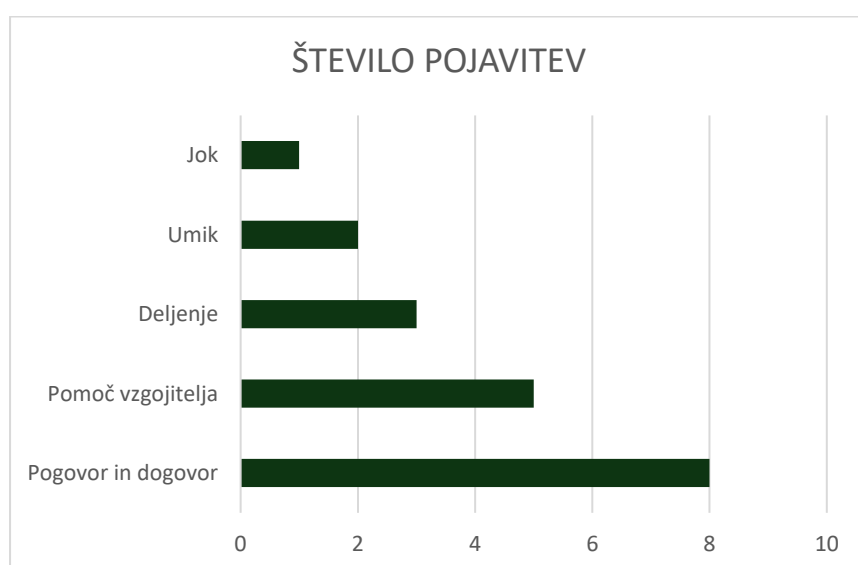
Konflikti med vrstniki so običajen del življenja v vrtcu. Otroci se pogosto prepirajo zaradi igrač, prostora za igro, pravil igre ali medsebojnih odnosov. Čeprav konflikte pogosto dojemamo kot nekaj negativnega, predstavljajo pomembno priložnost za razvoj socialnih veščin in empatije. V takšnih situacijah se otroci učijo prepoznavati čustva drugih, razumeti različne poglede ter iskati rešitve, ki ustrezajo vsem udeležencem.

V tem delu raziskave nas je zanimalo, kako otroci rešujejo konflikte in kako pogosto pri tem kažejo empatično vedenje.

Preglednica 14: Najpogostejši odzivi otrok v konfliktnih situacijah

ODZIV OTROKA	ŠTEVILO OTROK
Pogovor in dogovor	8
Iskanje pomoči vzgojitelja	5
Deljenje ali izmenjava	3
Umik iz situacije	2
Jok ali čustven odziv	1

Iz preglednice je razvidno, da je največ otrok konflikte reševalo s pogovorom in dogovorom. Takšen način reševanja sporov kaže, da otroci postopoma razvijajo razumevanje potreb drugih in sposobnost skupnega iskanja rešitev.

Grafikon 4: Najpogostejši načini reševanja konfliktov

Raziskava je spremljala tudi pojavnost empatičnega vedenja med konflikti.

Preglednica 15: Empatično vedenje med konfliktom

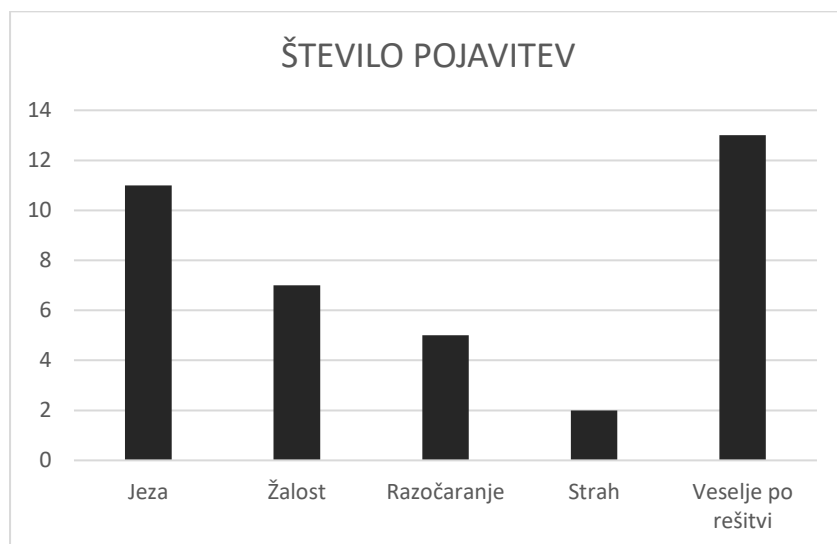
VRSTA VEDENJA	ŠTEVILO OPAŽANJ
Opravičilo vrstniku	14
Deljenje igrače po konfliktu	12
Ponudba pomoči	10
Tolažba po konfliktu	8
Ignoriranje čustev vrstnika	5

Rezultati kažejo, da so otroci po konfliktu pogosto skušali popraviti odnos z vrstnikom. Najpogosteje se je pojavilo opravičilo, sledilo pa je deljenje igrač ali materialov.

Preglednica 16: Čustva otrok med konfliktom

ČUSTVO	ŠTEVILO OPAŽANJ
Jeza	11
Žalost	7
Razočaranje	5
Strah	2
Veselje po rešitvi konflikta	13

Večina otrok je po uspešno rešenem konfliktu doživela pozitivna čustva, kar kaže, da konstruktivno reševanje sporov pomembno prispeva k njihovemu socialnemu razvoju.

Grafikon 5: Čustva otrok med in po konfliktu

Za podrobnejši vpogled smo analizirali tudi, kako pogosto so otroci po konfliktu pokazali empatijo.

Preglednica 17: Empatični odzivi po konfliktu

EMPATIČNI ODZIV	ŠTEVILO OTROK
Vedno	6
Pogosto	8
Občasno	4
Redko	1

Rezultati kažejo, da je večina otrok po konfliktu pokazala vsaj določeno stopnjo empatije. Le pri enem otroku so bili takšni odzivi redki.

Preglednica 18: Primeri konfliktnih situacij in empatičnih odzivov

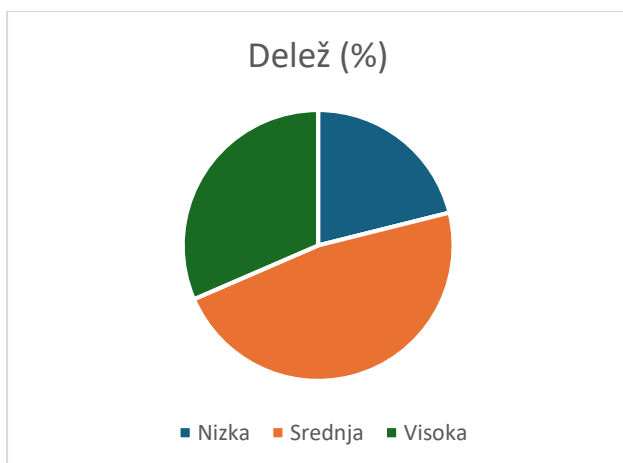
KONFLIKTNA SITUACIJA	EMPATIČNI ODZIV
Spor zaradi igrače	otrok ponudi izmenjavo igrače
Prekinitev igre	otrok povabi vrstnika nazaj v igro
Podrt stolp iz kock	otrok pomaga pri ponovni gradnji
Jok vrstnika	otrok ga objame in potolaži
Spor pri ustvarjanju	otroka skupaj poiščeta rešitev

Primeri kažejo, da se empatija pogosto pojavi po konfliktu, ko otroci poskušajo ponovno vzpostaviti dober odnos z vrstnikom.

Preglednica 19: Ocena empatije v konfliktnih situacijah

RAVEN EMPATIJE	ŠTEVILO OTROK	DELEŽ (%)
Nizka	4	21,1
Srednja	9	47,4
Visoka	6	31,5
Skupaj	19	100,0

Rezultati kažejo, da se empatija v konfliktnih situacijah pojavlja nekoliko redkeje kot med običajno igro, kar je pričakovano. Konflikti predstavljajo zahtevnejše socialne situacije, v katerih morajo otroci upoštevati ne le svoja čustva, temveč tudi čustva drugih.

Grafikon 6: Raven empatije v konfliktnih situacijah

Na podlagi ugotovitev lahko sklepamo, da so konflikti pomembna priložnost za razvoj empatije. Večina otrok je bila po konfliktu sposobna prepoznati čustva vrstnika in se nanje ustrezno odzvati. Rezultati potrjujejo ugotovitve strokovne literature, da konflikti ob ustrezni podpori odraslih predstavljajo pomembno priložnost za učenje socialnih veščin, razumevanje perspektive drugih in razvoj empatičnega vedenja.

3.2.4 Najpogostejše oblike empatičnega vedenja

Empatija se pri predšolskih otrocih izraža na različne načine. Nekateri otroci jo pogosteje izražajo s pomočjo in sodelovanjem, drugi pa z deljenjem ali tolažbo vrstnikov. Namen tega dela raziskave je bil ugotoviti, katere oblike empatije so se v opazovani skupini pojavljale najpogosteje in katere nekoliko redkeje.

V raziskavi smo spremljali štiri osnovne oblike empatičnega vedenja:

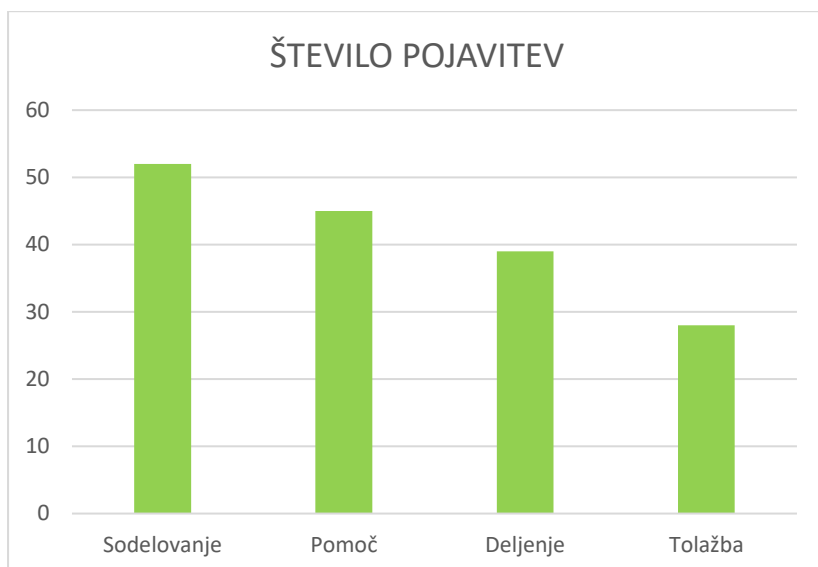
- pomoč,
- deljenje,
- tolažba,
- sodelovanje.

Rezultati kažejo, da se te oblike vedenja razlikujejo tako po pogostosti kot po zahtevnosti.

Preglednica 20: Skupna pogostost posameznih oblik empatije

OBLIKA EMPATIJE	ŠTEVILO OPAŽANJ
Sodelovanje	52
Pomoč	45
Deljenje	39
Tolažba	28

Sodelovanje je bilo najpogosteje opažena oblika empatije. Otroci so pogosto sodelovali pri gradnji, skupinskih igrah in ustvarjalnih dejavnostih. Takšne situacije so jim omogočale razvoj socialnih odnosov in empatije.

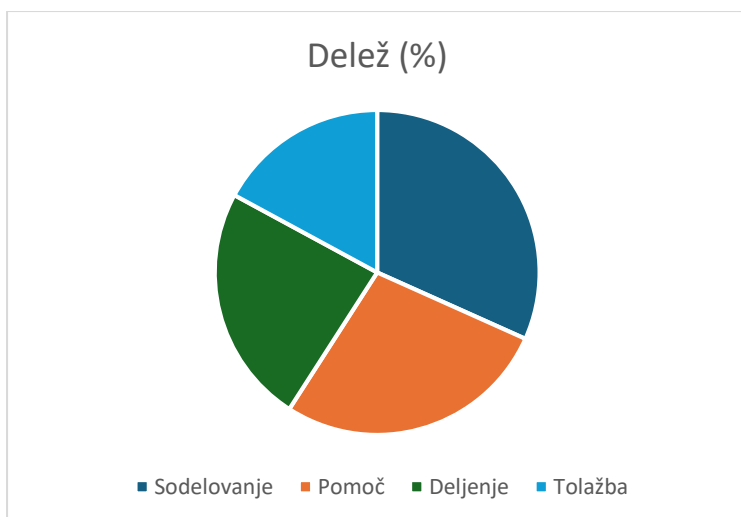
Grafikon 7: Pogostost posameznih oblik empatije

Poleg skupnega števila opažanj smo analizirali tudi deleže posameznih oblik vedenja

Preglednica 21: Delež posameznih oblik empatije

OBLIKA EMPATIJE	DELEŽ (%)
Sodelovanje	31,7
Pomoč	27,4
Deljenje	23,8
Tolažba	17,1

Sodelovanje predstavlja največji delež vseh opaženih empatičnih vedenj, medtem ko je bil delež tolažbe najmanjši.

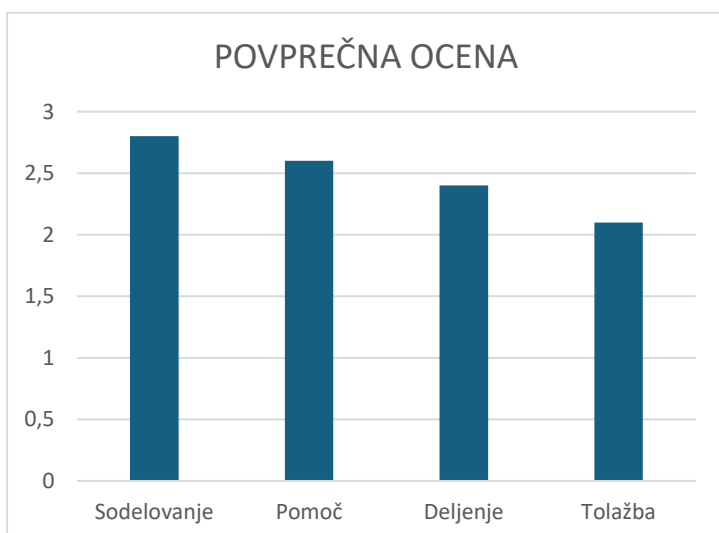
Grafikon 8: Deleži posameznih oblik empatije

Za podrobnejšo analizo smo izračunali tudi povprečne ocene posameznih oblik vedenja.

Preglednica 22: Povprečne ocene posameznih oblik empatije

OBLIKA EMPATIJE	POVPREČNA OCENA
Sodelovanje	2,8
Pomoč	2,6
Deljenje	2,4
Tolažba	2,1

Rezultati kažejo, da so otroci najvišje ocene dosegli pri sodelovanju, kar pomeni, da je bilo to vedenje prisotno pri večini otrok in v številnih situacijah.

Grafikon 9: Povprečne ocene posameznih oblik empatije

Zanimalo nas je tudi, koliko otrok je pokazalo posamezno obliko empatije.

Preglednica 23: Število otrok, ki so pokazali posamezno obliko empatije

OBLIKA EMPATIJE	ŠTEVILO OTROK
Sodelovanje	18
Pomoč	16
Deljenje	14
Tolažba	11

Rezultati kažejo, da je skoraj vsak otrok sodeloval z vrstniki, medtem ko je bila tolažba opažena pri nekoliko manjšem številu otrok.

Preglednica 24: Razvrstitev oblik empatije glede na pogostost

MESTO	OBLIKA EMPATIJE
1.	Sodelovanje
2.	Pomoč
3.	Deljenje
4.	Tolažba

Razvrstitev potrjuje, da se empatija pri predšolskih otrocih najpogosteje izraža s sodelovanjem in pomočjo, medtem ko je tolažba nekoliko zahtevnejša oblika empatičnega vedenja.

Preglednica 25: Primeri opaženih oblik empatije

OBLIKA EMPATIJE	PRIMER IZ OPAZOVANJA
Sodelovanje	otroci skupaj gradijo hišo iz kock
Pomoč	otrok pomaga vrstniku pospraviti igrače
Deljenje	otrok ponudi svoje barvice vrstniku
Tolažba	otrok objame jokajočega vrstnika

Ti primeri kažejo, da se empatija pri otrocih najpogosteje izraža skozi konkretna dejanja v vsakodnevni dejavnosti v vrtcu.

Preglednica 26: Pogostost empatije glede na zahtevnost vedenja

RAVEN ZAHTEVNOSTI	OBLIKA VEDENJA	POGOSTOST
Nižja	sodelovanje	zelo pogosto
Nižja	pomoč	pogosto
Srednja	deljenje	pogosto
Višja	tolažba	občasno do pogosto

Rezultati kažejo, da se enostavnejše oblike empatije pojavljajo pogosteje kot zahtevnejše. To je skladno z razvojnimi značilnostmi predšolskih otrok, saj se sposobnost razumevanja čustev drugih razvija postopoma.

Na podlagi vseh ugotovitev lahko zaključimo, da se empatija v opazovani skupini najpogosteje izraža skozi sodelovanje in pomoč vrstnikom. Deljenje in tolažba se pojavljata nekoliko redkeje, vendar ju je pokazala večina otrok. Rezultati potrjujejo, da se empatija pri predšolskih otrocih najpogosteje izraža skozi konkretna prosocialna dejanja, ki jim omogočajo uspešno vključevanje v socialno okolje.

3.2.5 Povezava med socialnimi interakcijami in empatijo

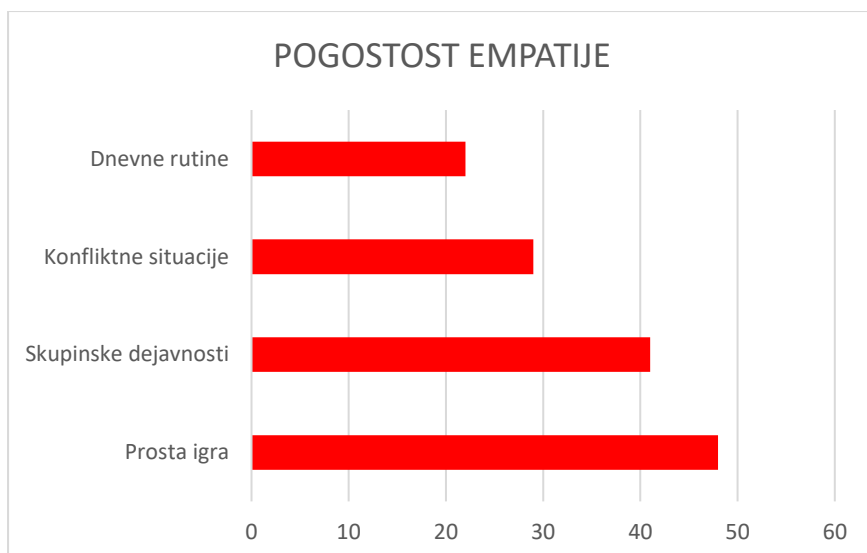
Socialne interakcije predstavljajo enega najpomembnejših dejavnikov pri razvoju empatije v predšolskem obdobju. Otroci prek vsakodnevnih stikov z vrstniki pridobivajo izkušnje, ki jim pomagajo razumeti čustva drugih, razvijati sposobnost sodelovanja ter se ustrezno odzivati v različnih socialnih situacijah. V vrtcu imajo otroci vsak dan veliko priložnosti za medsebojne stike, zato je vrtčevsko okolje pomemben prostor za razvoj empatije.

Namen tega dela raziskave je bil ugotoviti, v katerih vrstah socialnih interakcij se empatija pojavlja najpogosteje ter ali je večja vključenost otrok v socialne dejavnosti povezana s pogostejšim izražanjem empatičnega vedenja.

Preglednica 27: Pogostost empatičnega vedenja glede na vrsto socialne interakcije

VRSTA INTERAKCIJE	ŠTEVILO OPAŽANJ EMPATIJE
Prosta igra	48
Skupinske dejavnosti	41
Konfliktne situacije	29
Dnevne rutine	22

Iz tabele je razvidno, da se je empatija najpogosteje pojavljala med prosto igro. V teh situacijah so otroci pogosto sodelovali, si medsebojno pomagali ter delili igrače in materiale.

Grafikon 10: Pogostost empatije glede na vrsto interakcije

Rezultati kažejo, da so otroci v situacijah, kjer so imeli več svobode za komunikacijo in sodelovanje, izražali več empatije.

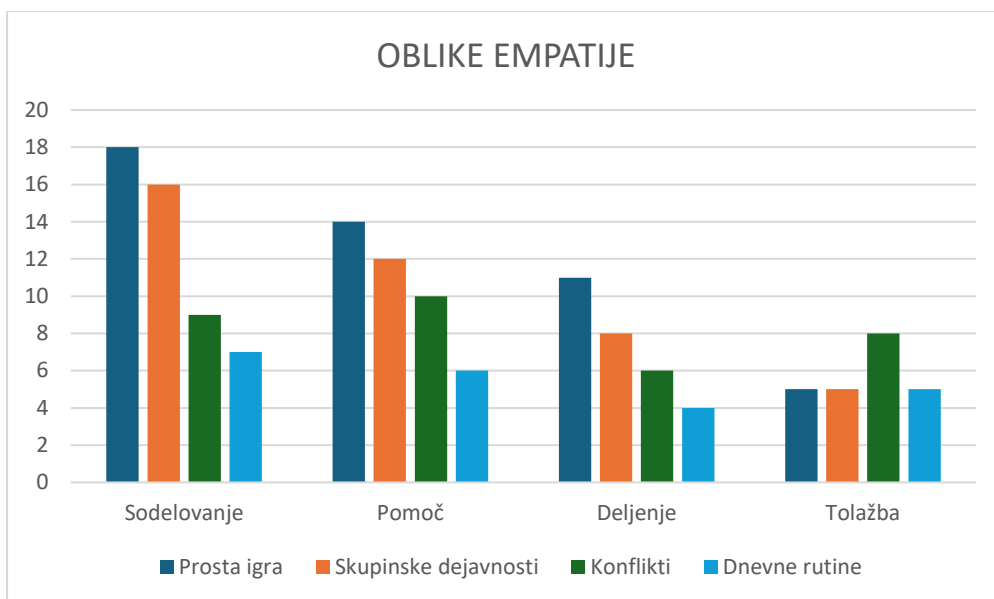
Za podrobnejši vpogled smo analizirali tudi, katere oblike empatije so se pojavljale v različnih situacijah.

Preglednica 28: Oblike empatije glede na vrsto interakcije

OBLIKA EMPATIJE	PROSTA IGRA	SKUPINSKE DEJAVNOSTI	KONFLIKTI	DNEVNE RUTINE
Sodelovanje	18	16	9	7
Pomoč	14	12	10	6
Deljenje	11	8	6	4
Tolažba	5	5	8	5

Rezultati kažejo, da so otroci v situacijah, kjer so imeli več svobode za komunikacijo in sodelovanje, izražali več empatije.

Za podrobnejši vpogled smo analizirali tudi, katere oblike empatije so se pojavljale v različnih situacijah.

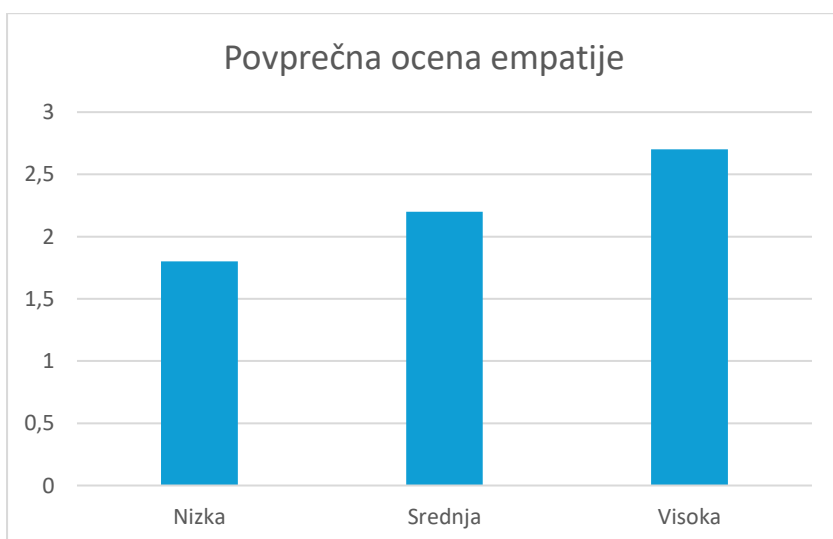
Grafikon 11: Oblike empatije glede na vrsto interakcije

Zanimalo nas je tudi, ali otroci z večjim številom socialnih interakcij pogosteje izražajo empatično vedenje.

Preglednica 29: Povezava med številom socialnih interakcij in empatijo

STOPNJA SOCIALNE VKLJUČENOSTI	ŠTEVILO OTROK	POVPREČNA OCENA EMPATIJE
Nizka	3	1,8
Srednja	8	2,2
Visoka	8	2,7

Rezultati kažejo, da so otroci z več socialnimi interakcijami dosegli višje povprečne ocene empatije.

Grafikon 12: Socialna vključenost in povprečna ocena empatije

Ugotovitve nakazujejo pozitivno povezavo med socialnimi interakcijami in izražanjem empatije. Otroci, ki so se pogosteje družili z vrstniki, so imeli več priložnosti za razumevanje drugih ter za izražanje prijaznega in prosocialnega vedenja.

Preglednica 30: Najpogostejše situacije, v katerih se je pojavila empatija

SITUACIJA	ŠTEVILO OPAŽANJ
Skupna igra	21
Deljenje materialov	18
Pomoč pri dejavnosti	16
Reševanje konflikta	12
Tolažba jokajočega vrstnika	9

Iz tabele je razvidno, da se je empatija najpogosteje pojavljala v situacijah, kjer so otroci sodelovali pri skupnem cilju ali dejavnosti.

Preglednica 31: Ocena vpliva posameznih interakcij na razvoj empatije

VRSTA INTERAKCIJE	VPLIV NA EMPATIJO
Prosta igra	zelo velik
Skupinske dejavnosti	velik
Konfliktne situacije	srednje velik
Dnevne rutine	manjši

Prosta igra in skupinske dejavnosti sta se izkazali kot najpomembnejši okolji za razvoj empatije, saj otrokom omogočata največ neposrednih stikov z vrstniki.

Preglednica 32: Povzetek ključnih ugotovitev

UGOTOVITEV	REZULTAT
Največ empatije	prosta igra
Najpogostejša oblika empatije	sodelovanje
Največ tolažbe	konfliktne situacije
Najvišja empatija	otroci z visoko socialno vključenostjo

Na podlagi rezultatov lahko ugotovimo, da socialne interakcije pomembno vplivajo na izražanje empatije pri predšolskih otrocih. Otroci, ki so bili pogosteje vključeni v različne oblike sodelovanja z vrstniki, so pokazali več empatičnega vedenja kot otroci z manj socialnimi stiki. Ugotovitve so skladne s strokovno literaturo, ki poudarja, da socialne izkušnje predstavljajo enega ključnih dejavnikov razvoja empatije v predšolskem obdobju.

3.2.6 Situacije, v katerih se empatija najpogosteje pojavlja

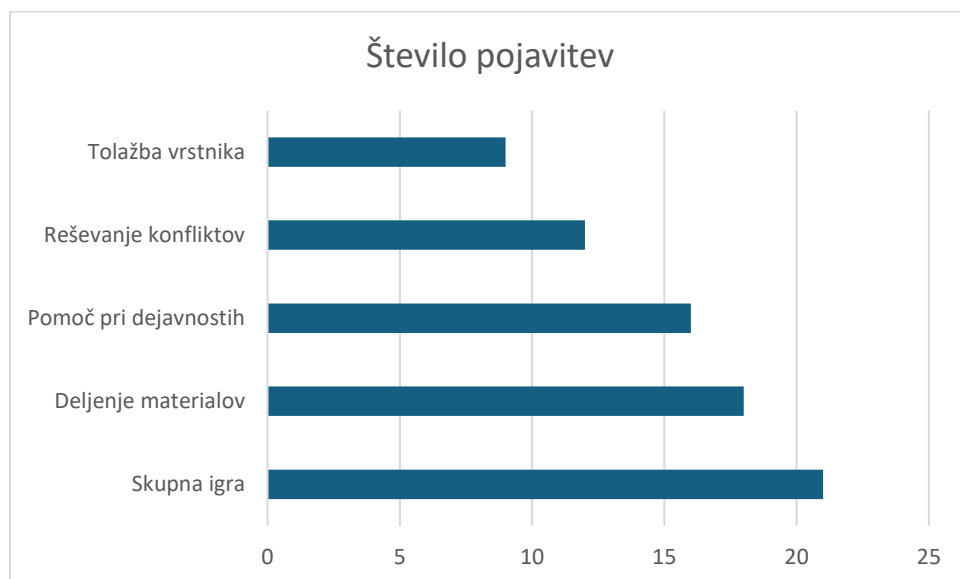
Empatija se pri predšolskih otrocih ne izraža enako pogosto v vseh situacijah. Njeno pojavljanje je pogosto povezano z okoliščinami, v katerih se otrok znajde, ter z odnosi, ki jih ima z vrstniki. Nekatere situacije omogočajo več sodelovanja in medsebojne pomoči, druge pa zahtevajo večje razumevanje čustev in potreb drugih oseb.

V raziskavi smo analizirali situacije, v katerih so otroci najpogosteje pokazali empatično vedenje. Posebno pozornost smo namenili situacijam, ki so se med opazovanjem pojavljale najpogosteje.

Preglednica 33: Najpogostejše situacije izražanja empatije

SITUACIJA	ŠTEVILO OPAŽANJ
Skupna igra	21
Deljenje igrač in materialov	18
Pomoč pri dejavnostih	16
Reševanje konfliktov	12
Tolažba vrstnika v stiski	9

Iz tabele je razvidno, da se je empatija najpogosteje pojavljala med skupno igro. Otroci so pri skupnih dejavnostih pogosto sodelovali, si pomagali ter skupaj reševali različne probleme.

Grafikon 13: Najpogostejše situacije izražanja empatije

Za podrobnejšo analizo smo preverili tudi, katere oblike empatije so bile značilne za posamezne situacije.

Preglednica 34: Oblike empatije glede na situacijo

SITUACIJA	NAJPOGOSTEJŠA OBLIKA EMPATIJE
-----------	-------------------------------

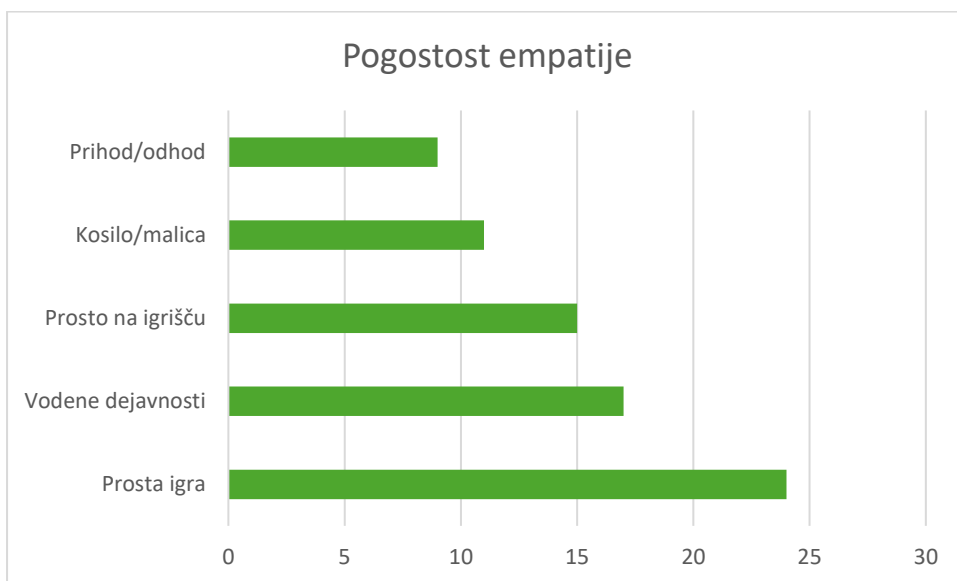
Skupna igra	sodelovanje
Deljenje materialov	deljenje
Ustvarjalne dejavnosti	pomoč
Konfliktne situacije	pomoč in tolažba
Čustvena stiska vrstnika	toložba

Rezultati kažejo, da so bile posamezne oblike empatije tesno povezane s situacijami, v katerih so se pojavile.

Preglednica 35: Pogostost empatije glede na del dneva

DEL DNEVA	ŠTEVILO OPAŽANJ EMPATIJE
Prosta igra dopoldne	24
Vodene dejavnosti	17
Bivanje na prostem	15
Kosilo in malica	11
Prihod in odhod otrok	9

Največ empatičnega vedenja smo opazili med prosto igro, ko imajo otroci največ možnosti za spontano komunikacijo in sodelovanje.

Grafikon 14: Empatija glede na del dneva

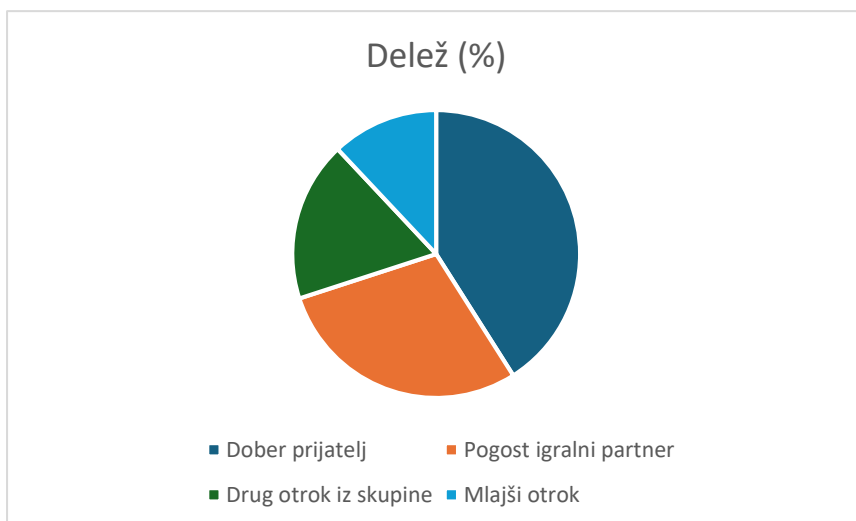
Analizirali smo tudi, do katerih vrstnikov so otroci najpogosteje izražali empatijo.

Preglednica 36: Empatično vedenje glede na odnos med otrok

PREJEMNIK EMPATIJE	ŠTEVILO OPAŽANJ
Dober prijatelj	27
Pogost igralni partner	19

Drug otrok iz skupine	12
Mlajši otrok	8

Rezultati kažejo, da otroci pogosteje izražajo empatijo do vrstnikov, s katerimi imajo vzpostavljen pozitiven odnos.

Grafikon 15: Empatično vedenje glede na odnos med otroki

Za boljše razumevanje rezultatov smo zabeležili tudi nekaj tipičnih primerov empatičnega vedenja.

Preglednica 37: Primeri opaženih empatičnih situacij

SITUACIJA	OPIS VEDENJA
Jok vrstnika	otrok pristopi, ga objame in ga vpraša, kaj je narobe
Podrta konstrukcija iz kock	otrok pomaga ponovno zgraditi stolp
Spor zaradi igrače	otrok predlaga izmenjavo igrače
Težave pri ustvarjanju	otrok pomaga vrstniku pri rezanju papirja
Samotna igra	otrok povabi vrstnika v skupno igro

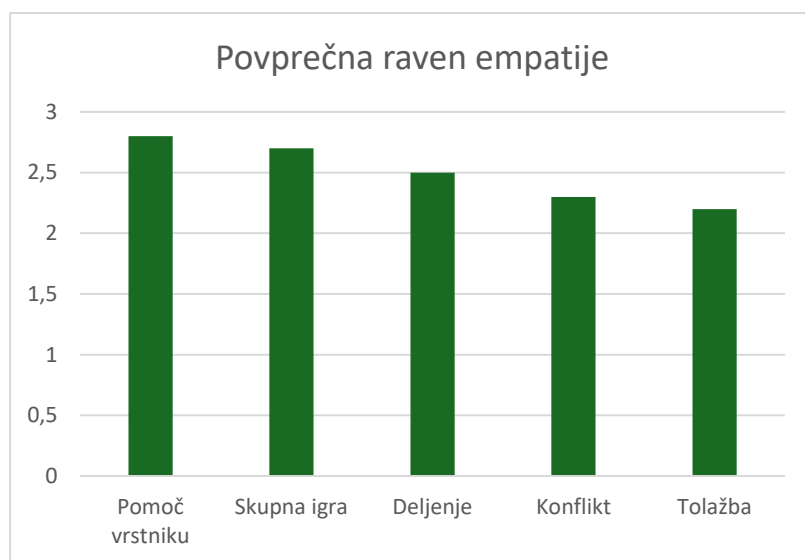
Takšni primeri kažejo, da se empatija pri predšolskih otrocih pogosto izraža skozi konkretna dejanja in ne zgolj skozi besede.

Preglednica 38: Situacije z najvišjo stopnjo empatije

SITUACIJA	POVPREČNA OCENA EMPATIJE
Pomoč vrstniku	2,8
Skupna igra	2,7
Deljenje materialov	2,5

Reševanje konflikta	2,3
Tolažba vrstnika	2,2

Najvišjo povprečno oceno empatije smo zaznali v situacijah, kjer je otrok lahko neposredno pomagal drugemu otroku.

Grafikon 16: Povprečna raven empatije glede na situacijo

Na podlagi rezultatov lahko ugotovimo, da se empatija pri otrocih najpogosteje pojavlja med skupno igro, deljenjem materialov in pomočjo vrstnikom. Otroci so empatično vedenje najpogosteje izražali v situacijah, ki so zahtevale sodelovanje in medsebojno pomoč. Rezultati potrjujejo ugotovitve strokovne literature, da socialne interakcije predstavljajo pomemben dejavnik razvoja empatije v predšolskem obdobju ter otrokom omogočajo pridobivanje izkušenj, ki so ključne za razvoj socialno-čustvenih kompetenc.

3.3 Interpretacija rezultatov

Po opravljeni analizi podatkov smo rezultate primerjali glede na spol in starost otrok ter jih povezali z ugotovitvami strokovne literature. Namen interpretacije rezultatov je bil ugotoviti, ali se v opazovani skupini pojavljajo razlike v izražanju empatije glede na posamezne značilnosti otrok ter v kolikšni meri rezultati potrjujejo ugotovitve dosedanjih raziskav na področju razvoja empatije v predšolskem obdobju.

Rezultati analize so pokazali, da je bila splošna raven empatije v skupini dobra, saj je večina otrok dosegla srednjo ali visoko raven empatičnega vedenja. Empatija se je najpogosteje izražala skozi sodelovanje, pomoč in deljenje, nekoliko redkeje pa skozi tolažbo vrstnikov v

stiski. Takšni rezultati so pričakovani, saj se sposobnost razumevanja in prepoznavanja čustev drugih v predšolskem obdobju še razvija.

3.3.1 Primerjava podatkov glede na spol

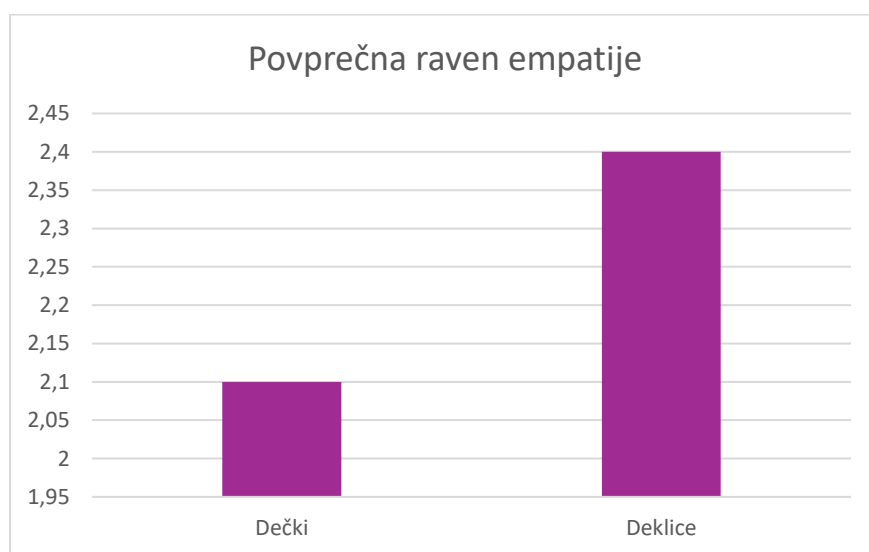
Eden izmed ciljev raziskave je bil ugotoviti, ali obstajajo razlike v izražanju empatije med dečki in deklicami. V raziskavo je bilo vključenih 9 dečkov in 10 deklic.

Za namen primerjave smo analizirali povprečne ocene empatije pri obeh skupinah.

Preglednica 39: Povprečna raven empatije glede na spol

SPOL	ŠTEVILO OTROK	POVPREČNA OCENA EMPATIJE
Dečki	9	2,1
Deklice	10	2,4

Iz rezultatov je razvidno, da so deklice dosegle nekoliko višjo povprečno oceno empatije kot dečki. Razlika sicer ni velika, vendar kaže na nekoliko pogostejše izražanje empatičnega vedenja pri deklicah.

Grafikon 17: Povprečna raven empatije glede na spol

Podrobnejša analiza posameznih oblik empatije je pokazala dodatne razlike.

Preglednica 40: Posamezne oblike empatije glede na spol

OBLIKA EMPATIJE	DEČKI	DEKLICE
Sodelovanje	2,7	2,9
Pomoč	2,4	2,8
Deljenje	2,2	2,6

Tolažba	1,8	2,4
---------	-----	-----

Največja razlika se je pokazala pri tolažbi vrstnikov. Deklice so pogosteje pristopile k vrstniku v stiski, ga potolažile ali mu namenile spodbudne besede. Pri sodelovanju pa so bile razlike med spoloma najmanjše.

Rezultati so skladni z ugotovitvami nekaterih raziskav, ki navajajo, da deklice pogosto izražajo več empatičnega vedenja in so bolj občutljive za čustva drugih ljudi. Vendar strokovna literatura poudarja, da razlike med spoloma niso vedno izrazite in so pogosto povezane tudi z vplivom okolja ter vzgoje.

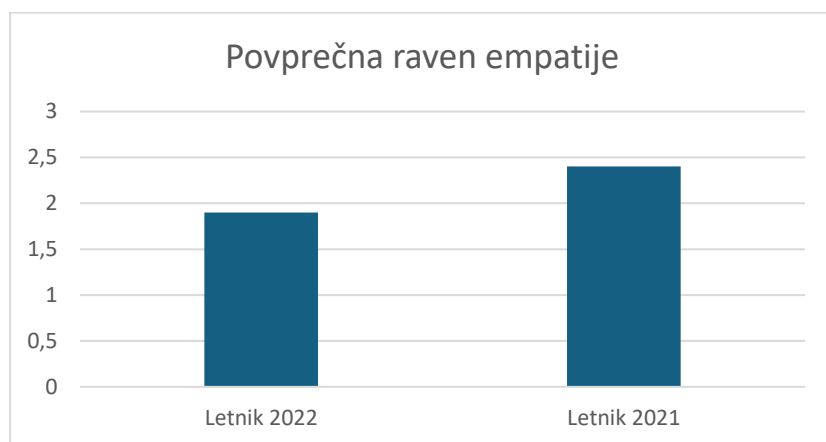
Na podlagi dobljenih rezultatov lahko zaključimo, da so deklice v opazovani skupini nekoliko pogosteje izražale empatijo kot dečki, vendar razlike niso bile tako velike, da bi lahko govorili o bistveno drugačnem razvoju empatije med spoloma.

3.3.2 Primerjava podatkov glede na starost

Pomemben cilj raziskave je bil tudi ugotoviti, ali starost vpliva na izražanje empatičnega vedenja. V raziskavi smo primerjali mlajše otroke (letnik 2022) in starejše otroke (letnik 2021). *Preglednica 41: Povprečna raven empatije glede na starost*

LETNIK ROJSTVA	ŠTEVILO OTROK	POVPREČNA OCENA EMPATIJE
2022	5	1,9
2021	14	2,4

Rezultati kažejo, da so starejši otroci dosegli višjo povprečno raven empatije kot mlajši otroci.

Grafikon 18: Povprečna raven empatije glede na starost

Podrobnejša analiza posameznih oblik vedenja kaže podobne ugotovitve.

Preglednica 42: Oblike empatije glede na starost

OBLIKA EMPATIJE	LETNIK 2022	LETNIK 2021
Sodelovanje	2,4	2,9
Pomoč	2,0	2,7
Deljenje	1,9	2,5
Tolažba	1,5	2,3

Največja razlika se ponovno pojavi pri tolažbi. Mlajši otroci so sicer zaznali stisko vrstnika, vendar se nanjo niso vedno ustrezno odzvali. Starejši otroci pa so pogosteje ponudili pomoč, tolažbo ali poiskali rešitev problema.

Takšni rezultati so pričakovani in se ujemajo z ugotovitvami strokovne literature, ki poudarja, da se empatija z razvojem otroka postopoma pogloblja. Starejši predšolski otroci lažje razumejo perspektivo druge osebe, bolje prepoznavajo čustva ter razvijajo kompleksnejše oblike empatičnega vedenja.

Na podlagi rezultatov lahko zaključimo, da starost pomembno vpliva na izražanje empatije, saj starejši otroci pogosteje kažejo razvitejše oblike empatičnega vedenja.

3.3.3 Ključne ugotovitve raziskave

Na podlagi analize in interpretacije podatkov smo oblikovali ključne ugotovitve raziskave.

Preglednica 43: Ključne ugotovitve raziskave

RAZISKOVALNO VPRAŠANJE	KLJUČNA UGOTOVITEV
Kakšna je raven empatije pri otrocih?	Večina otrok je dosegla srednjo ali visoko raven empatije.
Kako otroci izražajo empatijo?	Najpogosteje skozi sodelovanje, pomoč in deljenje.
Ali starost vpliva na empatijo?	Da, starejši otroci so pokazali višjo raven empatije.
Ali spol vpliva na empatijo?	Deklice so dosegle nekoliko višje rezultate kot dečki.
Kakšna je povezava med socialnimi interakcijami in empatijo?	Več socialnih interakcij je bilo povezanih z več empatičnega vedenja.
Kje se empatija pojavlja najpogosteje?	Med skupno igro, sodelovanjem in pomočjo vrstnikom.

Na podlagi raziskave lahko zaključimo, da je empatija pomemben del socialno-čustvenega razvoja predšolskih otrok. Večina otrok v opazovani skupini je pokazala srednjo ali visoko raven empatičnega vedenja, kar kaže na dobro razvite osnovne socialne kompetence. Rezultati potrjujejo, da imajo pri razvoju empatije pomembno vlogo starost, socialne interakcije ter vsakodnevne izkušnje v vrtčevskem okolju. Prav tako ugotovitve poudarjajo pomen spodbudnega vrtčevskega okolja, ki otrokom omogoča sodelovanje, medsebojno pomoč in razvijanje razumevanja čustev drugih ljudi.

4 ZAKLJUČEK

Empatija je pomembna sposobnost, ki ljudem pomaga vzpostavljati kakovostne odnose in se uspešno vključevati v družbo. Začne se razvijati že v zgodnjem otroštvu, predšolsko obdobje pa je pri tem še posebej pomembno, saj se otroci učijo skozi vsakodnevne stike z drugimi. Namen te raziskave je bil ugotoviti, kako predšolski otroci izražajo empatijo in kateri dejavniki v vrtčevskem okolju vplivajo na njen razvoj.

Na podlagi strokovne literature in rezultatov raziskave lahko ugotovimo, da empatija vključuje preplet čustvenih, socialnih in kognitivnih sposobnosti. Njen razvoj ni odvisen le od otrokove osebnosti, temveč tudi od socialnega okolja, odnosov z drugimi in podpore odraslih. Tako starši kot vzgojitelji imajo pomembno vlogo pri ustvarjanju okolja, v katerem se otroci učijo razumeti in upoštevati občutke drugih.

Raziskava je pokazala, da je večina otrok v opazovani skupini dosegla srednjo ali visoko raven empatije. To pomeni, da predšolski otroci že znajo prepoznavati čustva drugih in se nanje ustrezno odzivati. Najpogostejše oblike empatičnega vedenja so bile sodelovanje, pomoč in deljenje, medtem ko je bilo tolaženje manj pogosto. Takšni rezultati so pričakovani, saj zahtevnejše oblike empatije zahtevajo boljše razumevanje čustev in socialnih situacij, ki se razvija z otrokovo starostjo. Raziskava je pokazala tudi, da starost pomembno vpliva na izražanje empatije. Starejši otroci so dosegali višje rezultate in pogosteje kazali naprednejše oblike empatije, kot so pomoč pri reševanju težav, razumevanje stiske drugih ter iskanje rešitev v konfliktnih situacijah. To potrjuje ugotovitve razvojne psihologije, da se empatija razvija postopoma in je povezana z razvojem mišljenja, socialnega razumevanja ter sposobnosti prevzemanja perspektive druge osebe.

Pri primerjavi med dečki in deklicami so deklice v povprečju dosegle nekoliko višjo raven empatije, vendar so bile razlike majhne. Največje razlike so se pokazale pri tolaženju drugih, vendar to ne pomeni, da se empatija pri dečkih in deklicah razvija bistveno drugače. Raziskava kaže, da na razvoj empatije poleg spola vplivajo tudi vzgojni pristopi, socialne izkušnje in okolje, v katerem otrok odrašča.

Ena najpomembnejših ugotovitev raziskave je bila povezava med socialnimi interakcijami in empatijo. Otroci, ki so pogosteje sodelovali z vrstniki, so dosegali višje rezultate empatije. Največ empatičnega vedenja je bilo opaženega med prsto igro, skupinskimi dejavnostmi in pomočjo drugim. To potrjuje, da so socialne izkušnje ključne za razvoj empatije in da vrtec ponuja številne priložnosti za njen razvoj. Čeprav je raziskava ponudila pomemben vpogled v razvoj empatije pri predšolskih otrocih, ima tudi določene omejitve. Vključila je manjšo skupino otrok iz enega vrtca, zato rezultatov ni mogoče v celoti posplošiti na vse predšolske otroke. Poleg tega je opazovanje empatičnega vedenja do določene mere odvisno od subjektivne presoje opazovalca. Kljub temu raziskava predstavlja dobro izhodišče za nadaljnje raziskovanje tega področja.

Za konec lahko poudarimo, da je empatija pomemben del socialnega in čustvenega razvoja predšolskih otrok. Razvija se skozi vsakodnevne izkušnje, odnose in socialne dejavnosti ter prispeva k oblikovanju prijaznih, sodelovalnih in pozitivnih odnosov. Raziskava potrjuje, da lahko spodbudno vrtčevsko okolje, kakovostna prijateljstva ter ustrezna podpora staršev in vzgojiteljev pomembno prispevajo k razvoju empatije. Zato je pomembno, da vrtci in družine načrtno spodbujajo dejavnosti, ki otrokom pomagajo razvijati razumevanje, sočutje in spoštovanje do drugih, saj so te sposobnosti ključne za uspešno življenje in delovanje v sodobni družbi.

5 VIRI IN LITERATURA

Blair, R. J. R. (2018). Traits of empathy and anger. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *92*, 1–10. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29483341/>

Brownell, C. A. (2016). Prosocial behavior in infancy: The role of socialization. *Child Development Perspectives*, *10*(4), 222–227. <https://academic.oup.com/cdpers/article-abstract/10/4/222/8231613?redirectedFrom=fulltext>

Brownell, C. A., Svetlova, M., & Nichols, S. R. (2009). To share or not to share: When do toddlers respond to another's needs? *Infancy*, *14*(1), 117–130.

Chaplin, T. M., & Aldao, A. (2013). Gender differences in emotion expression in children: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, *139*(4), 735–765. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fa0030737>

Coplan, R. J., & Arbeau, K. A. (2009). Peer interactions and social competence. *Social Development*, *18*(2), 297–311.

Davidov, M., Zahn-Waxler, C., Roth-Hanania, R., & Knafo, A. (2013). Concern for others in the first year of life. *Developmental Psychology*, *49*(3), 506–517.

Decety, J. (2017). The neurodevelopment of empathy in humans. *Developmental Neuroscience*, *39*(1–4), 1–7.

Decety, J., & Cowell, J. M. (2014). The complex relation between morality and empathy. *Trends in Cognitive Sciences*, *18*(7), 337–339. [https://www.cell.com/trends/cognitive-sciences/abstract/S1364-6613\(14\)00103-X?returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS136466131400103X%3Fshowall%3Dtrue](https://www.cell.com/trends/cognitive-sciences/abstract/S1364-6613(14)00103-X?returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS136466131400103X%3Fshowall%3Dtrue)

Denham, S. A. (2006). Social-emotional competence as support for school readiness. *Early Education and Development*, *17*(1), 57–89. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/s15566935eed1701_4

Denham, S. A. (2007). *Dealing with feelings: How children negotiate the worlds of emotions and social relationships*. *Cognition, Brain, Behavior*, *11*(1), 1–48. <https://www.cbbjournal.ro/index.php/en/>

Denham, S. A. (2018). *Emotional development in young children* (2nd ed.). Guilford Press.

Denham, S. A., Bassett, H. H., & Wyatt, T. (2012). The socialization of emotional competence. *Early Education and Development*, *23*(5), 647–660.

Denham, S. A., Bassett, H. H., Zinsler, K., & Wyatt, T. (2015). How preschoolers' social-emotional learning predicts their early school success. *Early Education and Development*, 26(5–6), 773–794.

Denham, S. A., Blair, K. A., DeMulder, E., Levitas, J., Sawyer, K., Auerbach-Major, S., & Queenan, P. (2003). Preschool emotional competence: Pathway to social competence? *Child Development*, 74(1), 238–256. <https://academic.oup.com/chidev/article-abstract/74/1/238/8276235?redirectedFrom=fulltext&login=false>

Dunfield, K. A. (2014). A construct divided: Prosocial behavior as helping, sharing, and comforting. *Child Development Perspectives*, 8(1), 1–5. <https://academic.oup.com/cdpers/article-abstract/7/4/237/8234722?redirectedFrom=fulltext>

Eisenberg, N. (2018). Empathy-related responding and prosocial behaviour in children. *Current Opinion in Psychology*, 20, 1–5. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352250X1730129X?via%3Dihub>

Eisenberg, N., Eggum, N. D., & Di Giunta, L. (2010). Empathy-related responding: Associations with prosocial behavior, aggression, and intergroup relations. *Social Issues and Policy Review*, 4(1), 143–180. <https://spsai.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1751-2409.2010.01020.x>

Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology* (5th ed.). Wiley.

Eisenberg, N., Spinrad, T. L., & Knafo-Noam, A. (2015). Prosocial development. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science*. Wiley.

Eisenberg, N., Spinrad, T. L., & Morris, A. S. (2017). Empathy-related responding in children. *Annual Review of Psychology*, 68, 337–361.

Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., Goldsmith, H. H., & Van Hulle, C. A. (2006). Gender differences in temperament: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132(1), 33–72.

Grusec, J. E., & Hastings, P. D. (Eds.). (2015). *Handbook of socialization: Theory and research* (2nd ed.). Guilford Press.

Hamre, B. K., & Pianta, R. C. (2007). Learning opportunities in preschool and early elementary classrooms. *The Elementary School Journal*, 109(3), 237–247. <https://products.brookespublishing.com/School-Readiness-and-the-Transition-to-Kindergarten-P429.aspx>

Hammond, S. I., & Drummond, J. (2019). Helping children develop empathy. *Frontiers in Psychology*, 10, 1–12. <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2019.01928/full>

Hay, D. F. (2006). Early peer relations and their impact on development. In *Encyclopedia on Early Childhood Development*. <https://www.child-encyclopedia.com/peer-relations/according-experts/early-peer-relations-and-their-impact-childrens-development>

Hay, D. F., Payne, A., & Chadwick, A. (2004). Peer relations in childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(1), 84–108. <https://acamh.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1046/j.0021-9630.2003.00308.x>

Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/empathy-and-moral-development>

Howes, C., & Hamilton, C. E. (1992). Children's relationships with caregivers: Mothers and child-care teachers. *Child Development*, 63(4), 859–866. <https://www.jstor.org/stable/1131238?origin=crossref>

Howes, C., & Ritchie, S. (2002). *A matter of trust: Connecting teachers and learners in the early childhood classroom*. Teachers College Press.

Jennings, P. A., & Greenberg, M. T. (2009). The prosocial classroom: Teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes. *Review of Educational Research*, 79(1), 491–525. <https://journals.sagepub.com/doi/10.3102/0034654308325693>

Jones, D. E., Greenberg, M., & Crowley, M. (2015). Early social-emotional functioning and public health: The relationship between kindergarten social competence and future wellness. *American Journal of Public Health*, 105(11), 2283–2290. <https://ajph.aphapublications.org/doi/full/10.2105/AJPH.2015.302630>

Lillard, A. S., Lerner, M. D., Hopkins, E. J., Dore, R. A., Smith, E. D., & Palmquist, C. M. (2013). The impact of pretend play on children's development: A review of the evidence. *Psychological Bulletin*, 139(1), 1–34. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fa0029321>

Malti, T. (2021). Children's moral development, emotions, and prosocial behavior. *Annual Review of Developmental Psychology*, 3, 239–264.

Malti, T., & Latzko, B. (2017). Moral development and empathy. In M. Killen & J. G. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (2nd ed.). Routledge.

Mashburn, A. J., Pianta, R. C., Hamre, B. K., Downer, J. T., Barbarin, O. A., Bryant, D., Burchinal, M., Early, D. M., & Howes, C. (2008). Measures of classroom quality in prekindergarten and children's development of academic, language, and social skills. *Child Development*, 79(3), 732–749. <https://academic.oup.com/chidev/article-abstract/79/3/732/8274856?redirectedFrom=fulltext&login=false>

McDonald, N. M., & Messinger, D. S. (2011). The development of empathy: How, when, and why. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotional development* (pp. 1–27). Guilford Press.

Nikolajeva, M. (2014). *Reading for learning: Cognitive approaches to children's literature*. John Benjamins. <https://benjamins.com/catalog/swll.3>

Paulus, M. (2014). The early origins of human prosociality. *Current Opinion in Psychology*, 7, 1–5.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352250X15001657?via%3Dihub>

Paulus, M. (2018). The multidimensional nature of early prosocial behavior. *Current Opinion in Psychology*, 20, 111–116.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352250X17300684?via%3Dihub>

Pianta, R. C., Hamre, B. K., & Allen, J. P. (2012). Teacher–student relationships. In S. L. Christenson, A. L. Reschly, & C. Wylie (Eds.), *Handbook of research on student engagement*. Springer.

Raver, C. C., & Zigler, E. F. (1997). Social competence: An untapped dimension in evaluating head start's success. *Early Childhood Research Quarterly*, 12(4), 363–385.

Rimm-Kaufman, S. E., & Pianta, R. C. (2000). An ecological perspective on the transition to kindergarten. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 21(5), 491–511.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0193397300000514?via%3Dihub>

Rose-Krasnor, L. (1997). The nature of social competence: A theoretical review. *Social Development*, 6(1), 111–135.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9507.1997.tb00097.x>

Roth-Hanania, R., Davidov, M., & Zahn-Waxler, C. (2011). Empathy development from 8 to 16 months: Early signs of concern for others. *Child Development*, 82(5), 1446–1460.
<https://academic.oup.com/chidev/article-abstract/82/5/1404/8267404?redirectedFrom=fulltext>

Rubin, K. H., Bukowski, W. M., & Bowker, J. C. (2015). Children in peer groups. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science* (7th ed.). Wiley.

Schonert-Reichl, K. A. (2017). Social and emotional learning and teachers. *The Future of Children*, 27(1), 137–155. <https://www.jstor.org/stable/44219025>

Shamay-Tsoory, S. G. (2011). The neural bases for empathy. *The Neuroscientist*, 17(1), 18–24.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1073858410379268>

Spinrad, T. L., & Eisenberg, N. (2017). Prosocial behavior and empathy. In *Handbook of child psychology and developmental science*. Wiley.

Spinrad, T. L., & Gal, D. E. (2018). Fostering prosocial behavior and empathy in young children. *Current Opinion in Psychology*, 20, 40–44.

Svetlova, M., Nichols, S. R., & Brownell, C. A. (2010). Toddlers' prosocial behavior: From instrumental to empathic to altruistic helping. *Psychological Science*, 21(12), 1816–1822.

Taylor, R. D., Oberle, E., Durlak, J. A., & Weissberg, R. P. (2017). Promoting positive youth development through school-based social and emotional learning interventions. *Child Development, 88*(4), 1156–1171.

Thompson, R. A. (2015). Socialization of emotion and emotion regulation in the family. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science*. Wiley.

Warneken, F., & Tomasello, M. (2009). Varieties of altruism in children and chimpanzees. *Trends in Cognitive Sciences, 13*(9), 397–402.

Wellman, H. M. (2014). *Making minds: How theory of mind develops*. Oxford University Press.

Wentzel, K. R. (2014). Prosocial behavior and peer relations. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science*. Wiley.

Zaki, J. (2020). Integrating empathy and prosocial behavior. *Current Opinion in Behavioral Sciences, 28*, 101–106.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352154619301354?via%3Dihub>